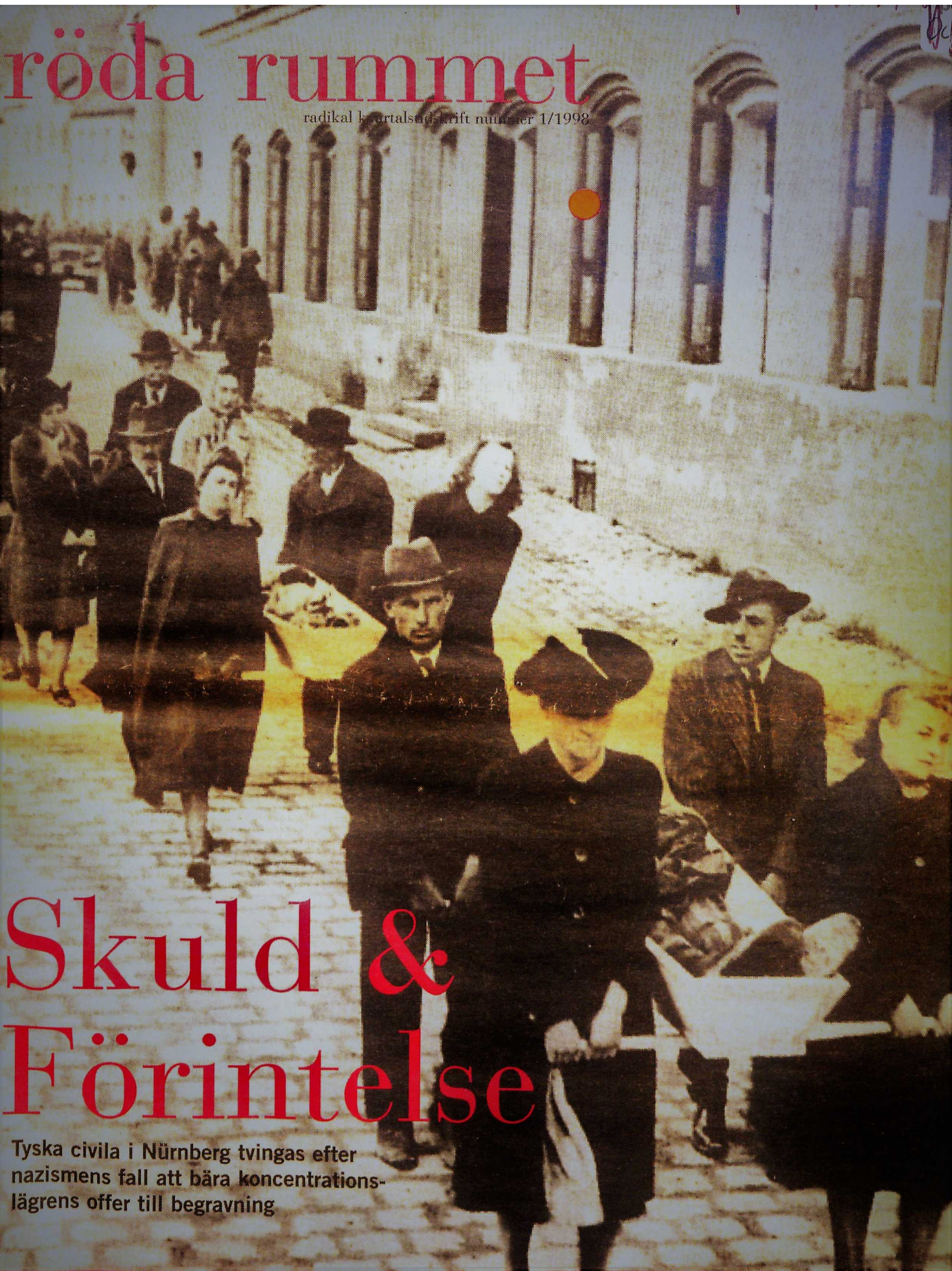

röda rummet

radikal kvartalskrift nummer 1/1998

Skuld & Förintelse

Tyska civila i Nürnberg tvingas efter nazismens fall att bära koncentrationslägrens offer till begravning

Tyskarna & judehatet

När Daniel Jonah Goldhagens bok (*Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*) om tyskarna och Förintelsen publicerades 1996, väckte den stort intresse, inte minst i Tyskland där många historiker och andra intresserade deltog i en intensiv diskussion. Vänstern har märkligt nog inte alls uppmärksammat Goldhagens minutiösa studie av de "vanliga" tyskarnas förhållande till förintelsen av judarna. Förklaringen till bristen på reaktion kan ligga i en vanföreställning som spritts om boken. Många tycks nämligen tro att Goldhagen hävdar att Förintelsen enbart kan förklaras genom något slags genetisk beredskap hos tyskarna att hata judar.

SÅ ÄR NU INTE alls fallet. Den som gör sig besväret att läsa Goldhagens stora bok, drygt 600 sidor, finner att hans utgångspunkter och slutsatser tvärtom är baserade på en strikt historisk och vetenskaplig syn på Förintelsen. Hans syfte är att komma till rätta med alla de ofullständiga och felaktiga studier som inte lyckas förklara någonting alls.

Jag är övertygad om att Goldhagen har rätt i sina viktigaste slutsatser, och det finns inte heller något som skulle göra dem oförenliga med en marxistisk analys av nazismen. De kan tvärtom erbjuda ett komplement och står i skarp motsättning till alla luddiga påståenden om att Förintelsen visar på den »ondska» som finns inom oss alla.

Inledningsvis slår Goldhagen fast att Förintelsen var den aspekt hos nazismen som definierade den gentemot alla andra politiska rörelser, även fascismen i dess italienska variant. Men Förintelsen var också det som under nazitiden definierade och åtskilde det tyska samhället från alla andra samhällen. Ingen del av det tyska samhället förblev oberört av den antijudiska politiken.

Den fråga som Goldhagen, och många före honom, ställer är naturligtvis frågan om hur den »ordinära» tysken, »genomsnittstysken», reagerade på den antijudiska politiken? Förekom det något motstånd? Var det enbart av rädsla eller andra hot som så få tyskar protesterade? Goldhagen delar in tidigare förklaringar i fem kategorier:

1. De som genomförde Förintelsen var utsatta för yttre tvång och hade inget annat val än att följa order.
2. Förövarna följde blint sina order. Förklaringarna av varför de gjorde detta sträcker sig alltifrån Hitlers karisma till människans allmänna tendens att följa överhetens order eller tyskarnas speciellt auktoritära tradition och uppföstran.
3. Förövarna var utsatta för ett omfattande socialpsykologiskt tryck från institutioner och från andra tyskar.
4. Förövarna var småbyråkrater eller själlösa teknokrater som enbart såg till sina egna intressen eller till teknokratiska mål utan en tanke på offren.

5. Eftersom alla de åtgärder som sammantaget utgjorde Förintelsen var så fragmenterade kunde förövarna inte inse den verkliga innebörden av vad de gjorde.

Gemensamt för alla är att de betraktar det faktum att offren var judar som irrelevant. För Goldhagen är detta tvärtom början till den verkliga förklaringen, nämligen att förövarna, i de flesta fall »vanliga» tyskar, besjälades av antisemitism, och en speciell form av antisemitism som fick dem att dra slutsatsen att judarna bör elimineras på det ena eller andra sättet. Tyskarnas antisemitiska uppfattningar om judar var med andra ord både Förintelsens centrala orsak och agent.

ANTISEMITISM Det saknas knappast bevis för kapitalismens och imperialismens barbariska potential, även bortsett från Förintelsen. Goldhagen kan möjligen anklagas för att hysa en alltför naiv tro på de liberala, västerländska värdena, när han skriver att Förintelsen »var ett radikalt brott med allt vi känner till i människans historia, med alla tidigare former av politisk praktik. Den utgjordes av en uppsättning handlingar och en föreställningsmässig inriktning som stod helt i motsats till de intellektuella grunderna för den moderna västerländska civilisationen, upplysningen, liksom de kristna och sekulära normer för etik och uppträdande som har styrt moderna västerländska samhällen.»

Goldhagen resonerar sig dock fram till en uppfattning om den tyska antisemitismen som är helt historiskt baserad. Han menar att det finns otaliga bevis för att den antisemitism som tidigt fanns i Tyskland fortsatte att vara ett axiom i den tyska kulturen under 1800- och 1900-talet. Antisemitismen under nazitiden var bara en mer accentuerad, intensifierad och utvecklad form av vad som redan var en i breda kretsar accepterad grundmodell.

EN ARTIKEL AV PER-OLOF MATTSSON

Per-Olof Mattsson är litteraturvetare vid Stockholms universitet och medverkar regelbundet i röda rummet. Senast i nr 2/1997 med »Krilon & Krylund».

Det som enligt Goldhagen skiljer den moderna tyska antisemitismen från andra former av antisemitism är att den var inriktad på att eliminera eller utplåna judarna som en del av Tyskland och tysk kultur.

Antisemitismen säger oss ingenting alls om judarnas liv och verksamhet, men desto mer om antisemiterna och den kultur som ger upphov till dem. Under århundradenas lopp har judarna anklagats för de mest fantastiska saker: att de förfogar över övernaturlig makt, att de leder internationella konspirationer, att de kan fördärva hela ekonomier, att de använder kristna barns blod i sina ritualer, att de står i maskopi med djävulen, att de på en och samma gång kontrollerar både det internationella storkapitalet och bolsjevismen etc. Slutsatsen måste bli att antisemitismen baserar sig på källor som är helt oberoende av vad judarna gör och inte gör. En marxist skulle kalla det för ett extremt exempel på falskt medvetande.

Den antisemitism som fanns före sekulariseringens framgångar tenderade alltid att dela de dominerande religiösa utgångspunkterna, liksom antisemitismen under 1800-talet delade socialdarwinismens uppfattning om att kampen mellan nationerna följde djungelns lag.

Utan den fördomsfulla uppfattning som förmedlades av dessa dominerande världsåskådningar skulle människor inte alls uppfatta judarnas judiskhet som en relevant kategori utanför religionens område. Goldhagen pekar på andra minoritetsgrupper som koncentrerats till en förmedlande ekonomisk ställning, som kineserna i Asien och indierna i Afrika, och som utsatts för svåra förföljelser men aldrig den typ av hallucinatoriska anklagelser som judar rutinmässigt utsatts för.

I exempelvis England ingick antisemitismen redan i den etablerade kristendomen även innan det fanns några judar i England. Redan innan engelsmännen i gemen hade träffat judar, hyste man alltså antisemitiska fördomar mot dem. Eftersom de kristna höll judarna ansvariga för Jesu död, har det praktiskt taget varit omöjligt under större delen av västerlandets historia att vara kristen utan att i någon mening också vara antisemit.

EKONOMISK KRIS Goldhagens analys av nazitidens antisemitism utgår ifrån att en ekonomisk kris kan göra en antisemitism som redan existerar mer påtaglig, och att den kan aktiveras. Tidigare spridda uppfattningar kan kanalisera människors olyckor och deras frustration och rädsla i riktning mot ett folk som de redan ser ned på. I Tyskland och på många andra håll har nationalism och antisemitism dessutom gått hand i hand, eftersom nationen ofta definierades i motsättning till judarna (det nationslösa folket).

Med en mängd historiska exempel, även exempel från 1900-talets första årtionden, visar Goldhagen hur antisemitismen radikaliserades i Tyskland och antog karaktären av utrotningssideologi. Antisemitismen var alltså ett resultat av den föregående utvecklingen, den växte i radikaliserad form fram ur den tyska utvecklingens speciella kombination av feodalt arv och snabbt framväxande industrikapitalism.

Goldhagen hävdar att motståndet mot den antijudiska politiken efter maktövertagandet 1933 var mycket svagt. Inte ens den socialistiska och kommunistiska motståndsrörelsen insåg vidden av den antisemitism som förklarar avsak-

naden av motstånd. (Jag återkommer till den frågan.) Var det då möjligt att göra motstånd och visa missnöje? Det fanns enligt Goldhagen vissa möjligheter, vilket bevisas av det motstånd som det så kallade eutanesiprogrammet väckte.

MOTSTÅND Protesterna mot eutanesiprogrammet, det vill säga »avlivandet» av handikappade och andra som inte ansågs värda att leva, spred sig från de »avlivades» släktingar till stora delar av landet och fann språkrör bland präster och biskopar. Goldhagen menar att detta även kunde ha blivit en modell för protester mot behandlingen av judarna.

Modellen ser ut så här: 1) många tyskar ansåg att slakten av handikappade var fel, 2) de gav uttryck för sina åsikter, 3) de protesterade öppet för att få slut på dödandet, 4) de utsattes inte för repressalier och 5) de lyckades få ett formellt stopp på mordprogrammet.

Inga liknande protester finns dock registrerade vad gäller utrotningen av judar. Ett sällsynt

tillfälle var när tyska kvinnor samlades i Berlin för att protestera mot att deras judiska män förts bort. Regimen backade inför protesten och frigav de sex tusen judiska männen. Kvinnorna utsattes inte för några repressalier.

Den slutsats Goldhagen drar av dessa fakta är utan tvivel välgrundad: »om tyskarna hade brytt sig om de tyska judarnas välfärd, skulle vi inte bara känna till det, utan regimen förmåga att genomföra sitt utrotningsprogram skulle i hög grad ha kringskurits.»

De episodiska protester som förekom ska, enligt Goldhagen, inte förväxlas med ett allmänt omfattat avvisande av utrotningens ideal och program. Goldhagen förtecknar, bland annat med hjälp av Gestapos noggranna rapporter om befolkningens reaktioner, olika former av missnöje med den antijudiska politiken. En del ville undvika att drabbas ekonomiskt av åtgärderna mot judarna, vilket förklarar de i stort misslyckade försöken att få befolkningen att bojkotta judiska affärer och företag.

Många tyskar tyckte inte heller om pogrom-liknande, onödigt och brutalt våld på gatorna, särskilt inte i deras egna kvarter. En ytterligare anledning var den hämnd som en del tyskar föreställde sig att Tyskland kunde utsättas för som ett resultat av den antisemitiska politiken, eftersom den tyska antisemitismen föreställde sig judarna som allsmäktiga härska över större delen av världen.

MISSNÖJE En del tyskar misstäckte när den ene eller andre juden i den egna bekantskapskretsen drabbades, vilket inte innebar ett allmänt avvissande av antisemitismen. Den sista gruppen av missnöjda var de som på pragmatiska eller etiska grunder motsatte sig genomförandet av ett kollektivt dödsstraff mot judarna, det vill säga folkmord som statlig politik. Pragmatiska motargument kunde återfinnas inom den konservativa oppositionen, medan de etiska främst återfanns bland religiösa ledare av olika slag.

Den allra största delen av detta missnöje kan dock inte karaktäriseras som ett allmänt avvissande av den antijudiska politiken, utan enbart som olika former av missnöje med den. Undantaget är de personer som av olika skäl hjälpte de cirka 10 000 judar som gömde sig för att undgå deportation.

Om det var så, resonerar Goldhagen, att stora

delar av den tyska befolkningen tog avstånd från den antisemitism som hävdade att allt judiskt inflytande måste elimineras, och dess praktiska genomförande, skulle vi känna till det. Vi vet nämligen en hel del om befolkningens avvikande åsikter vad gäller behandlingen av andra grupper. Regimens säkerhetstjänst noterade under kriget betydande allmän sympati för utländska tvångsarbetsare och krigsfångar, trots hot om stränga straff, men nästan ingen sympati alls för judarnas öde, trots att detta inte var någon hemlighet.

Goldhagen är mycket kategorisk på den här punkten:

»Hela dokumentationen om Tyskland under dess naziperiod visar att tyskarnas uttryck för principiellt instämmande i antisemitismen och utrotningsföretaget var praktiskt taget obegränsat, men uttrycken för ett principiellt avvikande från det ena eller det andra var bara isolerade, ovanliga exempel – rösterna från ensamma gråtande i en öde natt.»

Bortsett från de fysiska övergreppen utsattes de tyska judarna under 1930-talet också för de mest frekventa och intensiva verbala angrepp som någon grupp någonsin utsatts för av det egna samhället. Det verbala våldet sträckte sig alltifrån skyltar som förbjöd judar att fritt röra

sig bland övriga tyskar till förödmjukelser och lögnpropaganda. I en viss mening var deportationerna och utrotningen bara en fortsättning på det verbala våld som judarna utsatts för under ett antal år.

UTPLÅNA Efter denna idéhistoriska utredning övergår Goldhagen till att ställa och sedan svara på frågan om hur tyskarna ställde sig till det konkreta program som naziregimen presenterade för att utplåna den judiska fara som den överväldigande delen av befolkningen ansåg föreligga. Skulle de backa inför de praktiska konsekvenserna?

»Detta folk måste försvinna från jordens yta«, sade Heinrich Himmler i ett tal till nazistpartiets ledare i Posen den 6 oktober 1943, och gav därmed uttryck för den gemensamma uppfattning om judar som nazisternas politik baserades på.

Den utplåningsideologi som nazisternas utgick ifrån tillhandahöll en diagnos på det som uppfattades som ett problem och antydde en rad praktiska »lösningar« på problemet. Deras antijudiska politik var därför ett samlat – och medvetet avsiktligt – men ändå flexibelt och av nödvändighet experimentellt försök att eliminera den påstådda makt och det påstådda inflytande som judarna förfogade över, och detta så grundligt och slutgiltigt som möjligt.

Nazisterna gick tillväga på ett uppseendeväckande konsekvent sätt, mer konsekvent än vad forskningen många gånger uppfattat. Men det behövs nya ramar för tolkningen, enligt Goldhagen.

Tyskland hade under nazitiden ett politiskt system som kännetecknades både av diktatur och konsensus. Inga formella mekanismer fanns för att kontrollera eller avsätta Hitler. Det fanns konsensus i den meningen att de människor som ingick i det politiska systemets institutioner, liksom den tyska befolkningen i allmänhet, accepterade systemet och Hitlers auktoritet som önskvärda och legitima. Inom dessa ramar fanns åsiktskillnader, vilka bland annat omfattade hur och med vilka medel judarnas inflytande och makt skulle elimineras.

Det breda spektrumet i tyskarnas inställning till tyska och europeiska judar i alla dess variationer delade två viktiga mål:

- 1) att förvandla judarna till »socialt döda« varelser och sedan behandla dem som sådana;
- 2) att förflytta judarna så grundligt och permanent som möjligt från all social och även så mycket som möjligt från all fysisk kontakt med det tyska folket, och därigenom neutralisera dem som faktor i Tyskland.

OPERATION BARBAROSSA Målen kunde nås med en rad olika åtgärder och medel, från verbala angrepp till folkmord, men i och med angreppet på Sovjetunionen öppnade sig nya möjligheter för nazisternas folkutrotning. Det var inte längre bara möjligt att eliminera judarnas inflytande i det tyska samhället, nu handlade det om att utrota Europas judar som helhet. Det var i samband med Operation Barbarossa som de första insatskommandona öppet började avrätta judar, i vissa fall (Litauen, Ukraina) med lokalbefolkningens helhjärtade stöd.

Den aspekt av frågan som intresserar Goldhagen är naturligtvis hur männen i insatskommandona uppfattade övergången från den tidigare åtskillnadspolitik (ett slags apartheid) och isoleringen av judarna i Tyskland till den

rena slakt det handlade om i Östeuropa. Utifrån ett omfattande material riktar Goldhagen särskilt uppmärksamheten på det faktum att ingen tysk soldat i dessa förband tycks ha reagerat på övergången från ett stadium till ett annat. Vid de olika rättegångarna är det ingen som säger: »Först dödade vi bara 'judebolsjevik', 'sabotörer' eller 'partisaner', och helt plötsligt blev vi sedan tillsagda att utrota hela folkgrupper, inklusive kvinnor och barn.»

Det finns många vittnesmål om att insatskommandona och polisbataljonerna fick order före angreppet på Sovjetunionen, eller under dess första dagar, om att de sovjetiska judarna skulle utrotas. Det kan därför betraktas som slutgiltigt bevisat att Hitler hade fattat beslutet om folkmord innan Operation Barbarossa inleddes.

Resultaten lät inte vänta på sig: 23 600 judar dödades i Kamenets-Podolski den 27–28 augusti 1941, 19 000 dödades i Minsk (Vitryssland) under två massaker i november 1941, 21 000 i Rovno den 7–8 november 1941, sammanlagt 25 000 i närheten av Riga den 30 november och 8–9 december, mellan 10 000 och 20 000 i Charkov i januari 1942 och i Babij Jar (utkan-ten av Kiev i Ukraina) dödades 33 000 judar under två dagar i september 1941. (Mellan 40–50 procent av de judar som dödades i Förintelsen dödades med andra medel än gasning.)

Hur såg de institutioner ut som genomförde folkmorden? Lägersystemet började försiktigt som institutioner där människor torterades och ibland dödades, ofta i enlighet med vakternas nycker och sadistiska böjelser. Så sent som 1939 omfattade de högst 25 000 personer, och deras funktion var i hög grad att ingjuta skräck i judar och motståndare till regimen.

Genomförandet av programmet för utplåning av judarna var också till att börja med försiktigt utformat. Dödandet dominerade inte utan bestod snarare av plötsliga våldsutbrott vars främsta syfte var att göra livet besvärligt för judarna och därigenom få dem att lämna Tyskland.

Lägersystemets storlek ökade i och med genomförandet av de mest apokalyptiska delarna av de tyska nazisternas övertygelse. I det avseendet var lägren, enligt Goldhagen, Tysklands emblematiske institution under nazitiden, precis som utrotandet av judarna blev det emblematiske nationella projektet.

Lägren är Förintelsens paradigmatiske institution och tjänar som bakgrund till Goldhagens studie av andra inslag i folkmordet. Framför allt studerar han tre företeelser i detalj: de så kallade polisbataljonerna, »arbetslägren« och döds-marscherne. De belyser på olika sätt allmänna drag som också återfanns i lägren.

När lägren blev allt fler, och speciellt när lägren i själva Tyskland blev fler, kom ett stort antal »vanliga« tyskar utan partibok eller speciell nazistisk övertygelse att tjänstgöra som vakter och annan personal. Men Goldhagen menar att frågan om de då levande tyskarnas medskyldighet till Förintelsen – han avvisar allt tal om något slags »kollektiv« skuld som omfattar alla tyskar – kan studeras ännu tydligare i form av andra institutioner som deltog i folkmordet, speciellt polisbataljonerna vilka ofta bestod av »helt vanliga« tyskar.

POLISBATALJONER Hela tredje delen av boken ägnas därför åt ett par av dessa polisbataljoner, som valts ut just med tanke på att kunna visa

vanliga tyskers uppträdande i samband med Förintelsen. Polisbataljonerna var underordnade insatskommandona, och deras deltagande i folk-mordet inleddes i och med invasionen i Sovjetunionen. Under kriget i Sovjetunionen dödades insatskommandona och polisbataljonerna mer än en miljon judar.

Goldhagen går samvetsgrant igenom materialet om polisbataljonerna och drar slutsatsen att de regler som i övrigt gällde – främst att avrättningar skulle godkännas av befälet – inte tillämpades när det gällde judar. Varje tysk som påträffade en jude hade rätt att döda honom eller henne.

I flera kapitel studeras polisbataljon 101. Dess sociala sammansättning analyseras, liksom andelen aktiva nazister i förhållande till gruppen som helhet. Jämfört med den tyska befolkningen som helhet kom polisbataljon 101 i högre grad från lägre medelklass och i lägre grad från lägre klasser. Huvuddelen av männen kom från Hamburg med omgivningar. Flertalet bör därför också ha varit protestanter. Den genomsnittliga åldern var relativt hög och de flesta bör ha haft egen familj.

Utifrån den socialistiska traditionen i Hamburg drar Goldhagen också slutsatsen att en större andel av dem bör ha varit före detta socialdemokrater och kommunister jämfört med Tyskland som helhet. Med hjälp av bildmaterial och rättegångsprotokoll försöker Goldhagen så detaljerat som möjligt att kartlägga polisbataljon 101:s deltagande i slakten av judar i Östeuropa. Goldhagen drar slutsatsen att de som deltog i slaktandet av judar, inklusive barn och kvinnor, gjorde så av fri vilja.

Utifrån undersökningar av nio av sammanlagt trettio polisbataljoner, vilka omfattade cirka 4 500 av sammanlagt 15 000 poliser, hävdar Goldhagen att dessa män visste vad de gjorde, att de deltog i ett folkmord. Ändå valde de i det närmaste enhälligt att delta i dödandet. Förutom en bataljon bestod dessa nio av en mycket stor andel reservister. De utgör därför ett material utifrån vilket generella slutsatser kan dras.

INTE EN MÄNSKLIG VARELSE En av de förhörda från polisbataljonerna sade vid en rättegång, när han tillfrågades om varför de deltog utan protester i dödandet: »juden ansågs inte av oss vara en mänsklig varelse.«

En viktig skillnad i behandlingen av judar i jämförelse med andra »underlägsna« nationaliteter och grupper visar sig i förhållande till arbete. Judar tvingades inte som regel arbeta därför att man räknade med att dra nytta av deras arbete. Judar ansågs avsky hederligt arbete, och att tvinga dem till fysiskt arbete var framför allt en skymf, något som stred mot deras innersta natur.

De skymfer judar utsattes för är otaliga. Ett exempel: i Währing, en av de mer välbärgade delarna av Wien, beordrades judiska kvinnor att skura gatorna i sina pälisar. Därefter ställde sig nazisterna över dem och urinerade på deras huvuden.

Nazisternas inställning till judiskt arbete var patologisk och präglades inte av planer på att utnyttja judar som slavarbetare. Judiskt arbete ansågs helt enkelt inte vara värt någonting. Det främsta målet med deras tvångsarbete var att förnedra dem och ta livet av så många som möjligt.

I nazisternas syn på judiskt arbete triumferade

ideologin över ekonomin. Ekonomiskt egenintresse, vilket borde ha eftersträvat ett rationellt användande av judars arbete för att understödja krigsansträngningarna, fick stå tillbaka för det irrationella judehatet. Judiskt arbete var alltså inte arbete i någon vanlig form utan en form av uppskjuten död.

Samma irrationella drag återfinns i de märkliga dödsmarscherna. Dessa dödsmarscher förekom under hela kriget, men det är under krigets sista fas – när tredje riket snabbt faller sönder – som det verkligt irrationella framträder. Under marscherna utsattes judarna både för vakternas och ibland även lokalbefolkningens hat och många dödades innan de nådde fram till målet.

Goldhagen ställer frågan om vad tyskarna själva ansåg sig vara i färd med att göra under dessa dödsmarscher? Till och med när Himmler, i ett försök att blicka de allierade, i krigets slut gav order om att dödandet av judar skulle upphöra fortsatte dödandet och marscherandet mot givna order från högsta ort, som om inget hänt.

Fanns det då ingen som protesterade? Några enstaka fall är kända, men vakterna var i allmänhet brutala. Andra fångar än judiska behandlades mycket bättre, vilket visar att vakterna inte var beredda att behandla vem som helst hur brutalt som helst. De gjorde skillnad mellan judar och andra. De värsta utbrotten sparades åt judarna.

Även under de sista veckorna av naziväldet, när kommunikationerna bröts med högkvarter och överordnade, fortsatte tyska vakter med fullständigt utsiktslösa marscher vars enda syfte tycks ha varit att plåga och döda judar. Utsikterna att undkomma de allierade minskade konstant, men inget fall är känt där vakterna överlämnade sig och sina fångar till de allierade med förhoppningen att bli lindrigare behandlade.

Goldhagen skriver att tyskarnas trohet mot sitt folkmordande var så stor att det övergår det normala förståndet. Deras värld föll sönder runt omkring dem, ändå fortsatte de ända till slutet att döda judar. Hatet mot judarna överskuggade till och med det egna intresset av att inte bli ertappad med blodiga händer.

Den förändrade bilden av Tyskland från militarism till folkmord kan också illustreras med hjälp av två dikter. Det militaristiska Tyskland gestaltas i Erich Kästners berömda protestdikt »Känner du landet, där kanonen blommar?« (1928), men för Paul Celan, tyskspråkig judisk poet från Rumänien vars anhöriga dödades i Förintelsen, är Tyskland något ännu värre: »en mästare från Tyskland är döden« (*Dödsfuga*, 1952).

De konventionella förklaringarna av förövarnas motiv räcker, enligt Goldhagen, inte när det gäller det omfattande material som han själv presenterar. En scen i Bialystok när en medlem i polisbataljon 309 urinerade på en jude offentligt i närvaro av en tysk general är emblematisk: judar var exkrement som borde behandlas som sådant.

För de tyska »övermänniskorna« var juden inte en slav som man ibland piskade upp för att få honom att arbeta intill gränsen för sin fysiska kraft, men vars kropp man strävade efter att bevara såsom en värdefull vara. Juden var inte heller en politiskt subversiv figur som tyskarna torterade för att få fram hemligheter ur om den motståndsrörelse han tillhörde. Han var inte en misstänkt kättare som tyskarna plågade för att

få att bekänna sin avvikande tro. Själva existensen av och själva åsynen av judar, oberoende av deras uppträdande, gav hos de tyska »övermänniskorna« upphov till våldsimpulser.

»GODA« VAKTER Judiska överlevande har avgett vittnesmål om ett fåtal tyskar som enbart slog judar när de iaktogs av andra tyskar, och som slog för att tillfoga så lite skada eller smärta som möjligt. Detta är i sig ett bevis för att de andra tyskarna kunde ha gjort samma sak men i stället valde brutaliteten, oavsett om de iaktogs eller inte. De »goda« tyskarnas hygglighet föreföll judarna vara så sällsynt att det jämfördes med helgons uppträdande och legender uppstod bland judarna om dessa »goda« vakter.

Den tyska grymheten mot judar – som i regel inte hade något annat instrumentellt syfte än förövarnas tillfredsställelse och offrens skymfning – kan inte fås att överensstämma med någon av de förklaringar som hävdar att förövarna inte ansåg att det de gjorde var rätt. Judarnas behandling kan inte förklaras med militära behov, eller med hjälp av något traditionellt rättfärdigande av att fiender måste dödas, utan kan bara förklaras med en uppsättning övertygelser som definierade judarna på ett sätt som krävde judiskt lidande som kompensation för vad de ansågs utsätta Tyskland för.

I det fascistiska Italien vägrade både vanliga medborgare och även militärer att åtygda order från Mussolini om att judarna skulle deporteras till Tyskland. Goldhagen ställer frågan om varför tyskar gjorde det som italienare i en liknande situation inte gjorde? Hans slutsats är att förövarnas uppfattning om offren utgör en avgörande förklaring till deras villighet att döda dem. Vad var det som fick tyskarna att uppfatta judarna och inte andra folkgrupper som lämpliga för utplåning?

Goldhagen beskyller med rätta de konventionella uppfattningarna för att vara abstrakta och ohistoriska. De resonerar som om en vanlig persons deltagande i folkmord kan jämföras med en lika vanlig persons vilja att på ett överdrivet sätt genomdriva regeringens skattepolitik. Hans egen förklaring, en förklaring som måste uppfylla alla de krav som kan ställas, är att den gemensamma strukturen i både förövarnas och det tyska samhällets uppfattning om judarna var en demonologisk antisemitism av våldsamt rasistiskt slag. Förövarna blir då massmördare av fri vilja, män och kvinnor som, trogna sin egen antisemitiska övertygelse, och trogna sin egen kulturens antisemitiska trosförkunnelse, ansåg slaktandet vara rättfärdigt.

Tyskarnas uppfattningar om judarna, vilka skilde sig från deras uppfattningar om danskar eller bayrare, fick det att framstå som lämpligt och nödvändigt att utplåna dem. De flesta tyskar var övertygade om att judarna redan hade skadat Tyskland och tyskarna och alltid skulle fortsätta att skada dem. För många var dödandet av judar något som utfördes för Tyskland, inte för nazismen. Därför kunde man vara antisemit och samtidigt motståndare till nazismen.

DANMARK Polisbataljonernas sammansättning innebär att de slutsatser som dragits om medlemmarnas handlingar, enligt Goldhagen, måste generaliseras till det tyska folket i allmänhet. Det som dessa »vanliga« tyskar gjorde kunde också förväntas av andra »vanliga« tyskar. Ett av de uppenbarande dragen i folkmordet

är hur enkelt och naturligt tyskar, både förövare och andra, förstod varför de skulle döda judar.

Goldhagen jämför med hur judar behandlades i Danmark. Danskarna räddade judarna i sitt land och motsatte sig dessförinnan tyskarnas antisemitiska åtgärder. De viktigaste nationella grupper som hjälpte tyskarna i slaktandet av judar var ukrainare, letter och litauer. De kom alla från kulturer som präglades av en djup, hatisk antisemitism.

Judarna sågs som ett biologiskt programmerat folk med stor makt, vars mål var att utplåna Tyskland, och som genom sin konstitution och sitt beteende förverkat den traditionella moralens skydd. Tyskarnas säkerhet dikterade att judarna måste dödas, vilket moralen tillät och även uppmånade till.

Slaver ansågs vara rasmässigt underlägsna och lämpliga som slavarbetare. Hotet från slaverna uppfattades i socialdarwinistisk anda som kamp om jord och resurser. Den behandling som förbereddes för slaverna var baserad på rationellt utnyttjande av dem för att stärka Tyskland. De skulle undertryckas och exploateras i fysiskt avseende. De som hade den rätta fysionomin kunde till och med tänkas bli förtyskade och upptagna i herrefolket, vilket var otänkbart för judar.

Judarna tillhörde inte den mänskliga rasens hierarki utan var en ras *sui generis* (av speciellt slag), en antiras (*Gegenrasse*).

MASSMORD Goldhagen jämför Förintelsen med andra massmord och kommer till slutsatsen att nazitidens folkmord, med delvist undantag för Pol Pots härjningar i Kampuchea, är unikt. Judarna i Tyskland ville inget annat än vara goda tyskar och judarna i Östeuropa var inte fientliga till Tyskland, utan var tvärtom ofta tysktalande. Tyskarnas uppfattningar om judarna var fullständigt fantastiska, och var av det slaget som i vanliga fall enbart galningar har om andra människor.

När det gäller judarna var naziledningens benägenhet för »magiskt tänkande» något som åtskilde dem från andra förövare av massmord.

Med tanke på att Gestapos övervakning av befolkningen blev ökad för sin effektivitet, är det en intressant fråga hur många fall av kritik av judeutrotningen som rapporterades. I exempelvis storstaden München blev 70 personer mellan 1933 och 1944 åtalade för kritiska kommentarer om den antijudiska politiken. I jämförelse med kritik av andra företeelser i nazisamhället, är det en försvinnande liten siffra.

APPLÅDER När Himmler i januari 1944, inför en stor del av de väpnade styrkornas befälhavare, diskuterade jedeförintelsen, bröt de 300 generalerna och stabsofficerarna ut i en applåd vid tillkännagivandet av att Tyskland skulle utrota varenda jude i världen. Det var en nästan enhällig applåd. En av generalerna instämde inte och vände sig runt i lokalen för att se hur många som inte applåderade. Han räknade till fem.

Bland kyrkans män och kvinnor, vilka åtminstone med läpparna bekant sig till medmänsklig kärlek, förekom det endast några få röster som protesterade. Det var i allmänhet vanliga präster som inte fann något gehör högre upp i kyrkornas hierarkier för sina protester.

Även efter kriget, när antisemitismens konsekvenser stod klara, var antisemitismen så djupt rotad att ett mycket stort antal tyskar fortfarande

de var antisemiter. De amerikanska ockupationsmyndigheterna gjorde i slutet av 1946 undersökningar om tyskarnas inställning. Resultatet ett och ett halvt år efter naziregimens fall var knappast uppmuntrande: 61 procent uttryckte rasistiska eller antisemitiska åsikter. Sammanfattningen hävdade att fyra av tio tyskar var så starkt antisemitiska att de inte skulle göra motstånd mot antijudiska åtgärder; enbart två av tio kunde antas vara beredda att göra motstånd.

De tyska förövarnas uppfattning om fienden var hallucinatorisk. Hitler och nazisterna var alldeles uppenbart drivkraften bakom förföljelserna och slakten av judar, men det tyska folkets egen tidigare antisemitism skapade den nödvändiga bakgrunden för att utrotningsprogrammet skulle kunna realiseras. De flesta tyskar instämde i princip med programmets mål, även om det inte alltid var helhjärtat.

I förordet till den tyska översättningen sammanfattar Goldhagen på ett utmärkt sätt sin studie: »Boken börjar från den uppenbara utgångspunkten: Förintelsen hade sitt ursprung i Tyskland och var därför huvudsakligen ett tyskt fenomen. Detta är ett historiskt faktum. En förklaring av Förintelsen måste uppenbarligen utgå ifrån Förintelsen som en utveckling i den tyska historien. Det bör emellertid erkännas att även om Förintelsen var en utveckling i den tyska historien, var den inte det oundvikliga resultatet av denna historia. Hade Hitler och nazisterna aldrig kommit till makten, skulle Förintelsen aldrig ha inträffat. Hade det inte inträffat en ekonomisk depression i Tyskland, skulle nazisterna med all sannolikhet aldrig ha kommit till makten. Många olika händelser var tvungna att inträffa – händelser som inte var oundvikliga – för att Förintelsen skulle äga rum.»

ARBETARRÖRELSEN En genomgång av en del litteratur om den tyska arbetarrörelsen ger med Förintelsens facit i hand ett delvis märkligt intryck. Det finns mycket som tyder på att just arbetarrörelsen var den enda kraften i det tyska samhället som inte var genomsyrad av antisemitism. Trots detta förde den aldrig någon konsekvent kamp mot antisemitismen. Judarnas öde kom länge att betraktas som något annat än den fysiska utrotningen av ett helt folk.

Enzo Traverso instämmer i sin bok *The Marxists and the Jewish Question* (Humanities Press 1994) i Goldhagens beskrivning av det tyska samhället:

»Det förblir inte desto mindre sant att antisemitismen i Tyskland före första världskriget var ett mycket bredare och mycket mer komplext fenomen än de tjugofem punkterna i nazisternas program. Den genomsyrade samhället i dess helhet: under Weimarerpubliken var alla politiska partier, sociala rörelser och religiösa institutioner, med undantag för arbetarrörelsen, antisemitiska.»

Trots att arbetarrörelsen utgjorde ett undantag vad gäller antisemitism, var den märkligt tyst i fråga om judarnas öde. Det berodde på att ett stort antal av den tyska vänsterns ledare och många marxistiska intellektuella hade judiskt ursprung.

Om judiska socialister och kommunister framhävde sin judiskhet, hamnade vänstern i ett dilemma. Ett av nazisternas tyngsta argument var nämligen just att socialister och kommunister styrdes av judar och därför var antinationella. Socialismen som en judisk komplott fram-

stod som ett trovärdigt argument för många tyskar.

För höll sig då de judiska socialisterna och kommunisterna i en så svår situation? Om de erkände sin judiska identitet, kunde detta uppfattas som en underförstådd legitimering av nazisternas anklagelser. Om de distanserade sig från det judiska, kunde de beskyllas för feighet och förräderi, inte minst av sionister, eller till och med för »judisk antisemitism».

TYSTNAD Undertryckande av problemet tycks ha varit den taktik som de flesta valde. Antisemitismen framställdes ofta av socialister och kommunister enbart som ett demagogiskt knep. Därtill kom att de flesta tyska judar valde att sticka huvudet i sanden och fortsatte hoppas – även efter 1933 – att antisemitismen slutligen skulle besegras av upplysningstraditionen och assimileringen.

Traverso hävdar att de judiska marxisterna delade majoritetens uppfattning och därigenom fullständigt undertryckte den judiska frågan och antisemitismen i sitt tänkande och sina politiska aktiviteter. Ändå var antisemitismen i Tyskland så nära förknippad med antisocialism att ett av de flygblad som spreds under jakten på den tyska novemberrevolutionens ledare 1918 hade rubriken: »Döda Liebknecht! Döda judarna!«

Judar spelade en ledande roll i Spartakistupploppet 1918 (Rosa Luxemburg, Leo Jogiches, Karl Radek) och i den bayerska rådsrepubliken (Gustav Landauer, Erich Mühsam, Ernst Toller, Eugène Levine). Likaså hade kommunistpartiet (KPD) från början ett stort antal judiska ledare (Paul Levi, Ruth Fischer, Arkadii Maslow med flera).

Majoriteten av tyska judar återfanns inom affärs- och finansvärlden eller inom akademiska yrken (läkare, advokater etc) och därmed fanns det inte något större antal judiska arbetare i Tyskland. Samtidigt var både KPD och SPD under mellankrigstiden mycket starkt koncentrerade till industriproletariatet. Men bland övriga klasser, inklusive bönderna och den övriga småbourgeoisin, var de båda arbetarpartierna mycket svaga.

Den tyska vänstern valde att ignorera antisemitismen med förhoppningen att den skulle försvinna av sig själv. Men det hade varit nödvändigt att på ett tidigt stadium erbjuda de tyska judarna en enad kampfront mot antisemitismen, inte minst för att hindra antisemitismen att vinna insteg i arbetarklassen.

När man läser memoarer eller andra verk av tyska marxister och vänsterföreträdare (Ruth Fischer, Oskar Hippe, Georg Jungclas), slås man av den relativa frånvaron av den antisemitiska frågan. Det tycks som om ingen tänkte på att arbetarrörelsen kunde och hade en plikt att utgöra en skyddsmur för de tyska judarna mot det nazistiska barbariet.

Den nazidemstration som planerades mot Bonnierfamiljens inflytande i svenska media i Stockholm i november 1997, skulle förmodligen av den tyska vänstern på 20- och 30-talet ha uppfattats som ett förvirrat utslag av antikapitalism. Tack och lov har åtminstone en liten del av den svenska vänstern dragit vissa lärdomar av historien och insett att alla angrepp på det judiska är ett hot också mot möjligheterna att skapa ett socialistiskt samhälle.

Det räckte dock inte bara med att vänstern undvek frågan om antisemitism, kommunisterna

understödde den till och med ibland av oförstånd. Traverso hävdar med goda skäl att KPD på ett tidigt stadium besjälades av en naiv internationalism. Partiledningen spred uppfattningen att alla andra uppdelningar mellan människor vid sidan av den mellan kapitalisterna och de ut-sugna var oviktiga.

Efter Versaillesfördraget, vilket dömd Tyskland att betala stora summor i skadestånd till sina besegrare, uppstod en nationalistisk våg i Tyskland. Kommunisterna försökte anknyta till nationalismen på ett sätt som åtminstone i efterhand, och antagligen redan där och då, framstår som fullständigt huvudlöst.

Den tyska arbetarrörelsens vänster infekterades av allehanda idéer som allmänt går under beteckningen nationalbolsjevism, och som till allt övrigt elände under en kort period även fick stöd av ledningen i Kommunistiska internationa-len.

Otto Thomas, ledare för KPD i München, publicerade exempelvis 1921 en pamflett i vilken han försökte »breda» historiematerialis-

men med hjälp av rasteorier. Ungdomsförbundet i Bayern protesterade dock vilket ledde till hans uteslutning, men han återtog senare som partimedlem. Bara tanken att en ansvarig ledare i den kommunistiska rörelsen så hopplöst kunde blanda ihop marxismen med rasteorier, säger en del om rastänkandets djupgående inflytande i det tyska samhället.

Fram till 1923 vacklade åtminstone inte partiledningen, enligt Traverso, men därefter förekom en hel del märkliga saker. När fransmännen ockuperade Ruhr 1923, försökte KPD sluta allianser med nationalisterna av olika slag. Även Karl Radek teoretiserade kring frågan i Kominterns exekutivkommitté, vilket väckte en storm av indignation i exempelvis den engelskvänliga svenska och tyska socialdemokratien.

KPD agerade som om Tyskland inte var ett imperialistiskt land i konflikt med en annan imperialistmakt, utan uppträdde som om det fanns en legitim nationell befrielsekamp att föra mot den franska armén.

Gränsen mellan marxism och allehanda

högerextrema ideologier, inklusive nazism, blev oklar när KPD anpassade sig till antisemitismen. När Ruth Fischer (själv judinna) talade inför nationalistiska studenter i Berlin yttrade hon bland annat följande:

»Det tyska riket kan bara räddas om ni, herrar på den populistiska sidan, inser att ni måste kämpa i samarbete med de massor som organiseras av KPD. Vem som än kämpar mot judiskt kapital... är redan en klasskämpe, även om han inte vet det... Skjut ner judekapitalisterna, häng dem från lyktstolparna, krossa dem!»

Efter Fischers tal dök det upp affischer i Berlin som kombinerade hakkorset och sovjetstjärnan, men då hade gränsen nåtts och partiet och Komintern slog till reträtt. Episoden visar dock hur lätt det var för många kommunister att mer eller mindre omedvetet ge näring åt antisemitismen. Nazisterna avvisade dessutom alla ouvertyrer: kommunisterna kan inte vara nationella »så länge som de leds av Sobelsohn-Radek och andra judar«, som en av deras ledare uttryckte det.

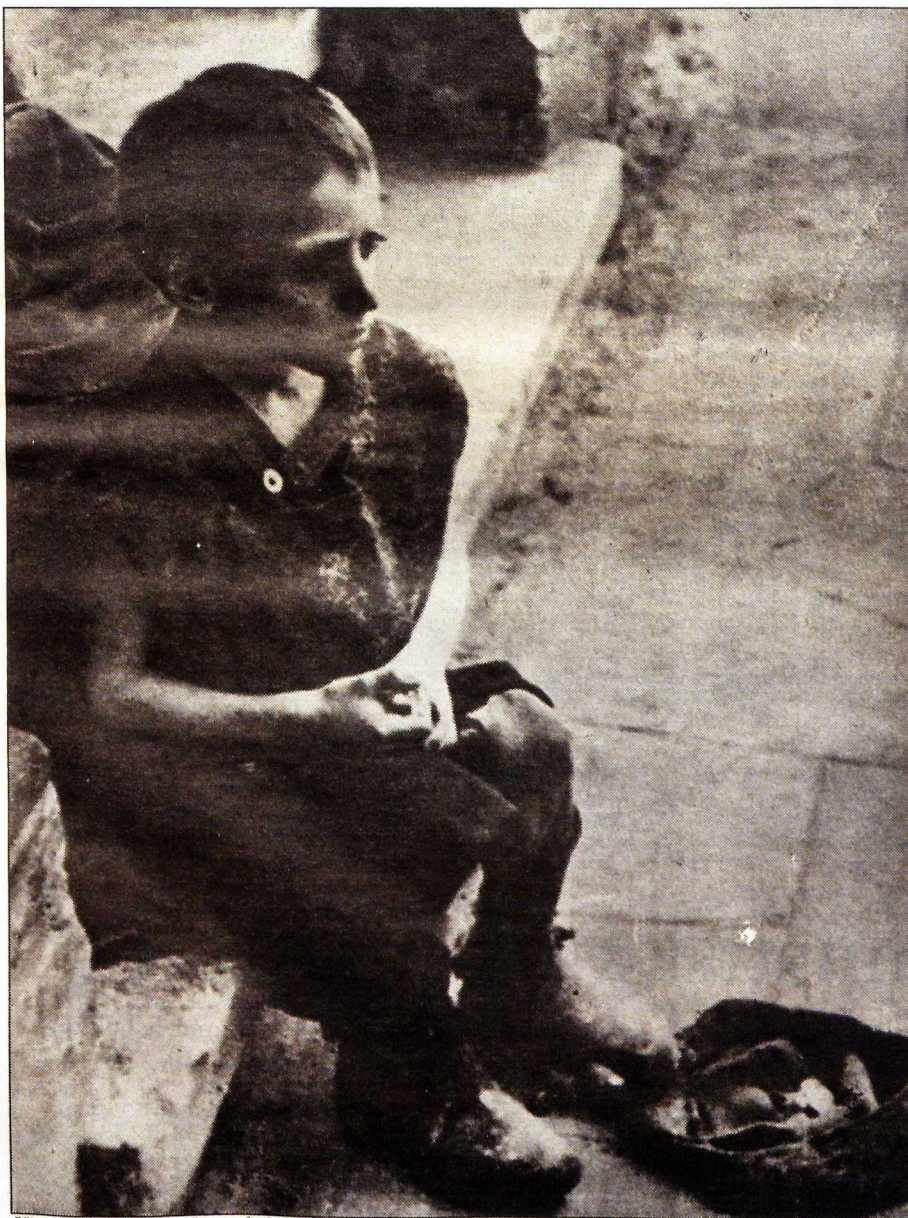
Så sent som 1930 tillgrep KPD återigen nationella tongångar och partiledaren Ernst Thälmann talade om en »folklig revolution«. Nationalistiska paroller kombinerades med en extremt sektarisk politik i förhållande till socialdemokratien (som kallades socialfascism), en politik som ibland innebar allianser med nazisterna mot SPD. Det mest kända exemplet blev den så kallade »röda omröstningen« i Preussen där KPD tillsammans med nazisterna försökte avsätta delstatens SPD-regering.

KPD gick ibland så långt att man beskyllde nazisterna för att hjälpa judiskt kapital. På den grundvalen lyckades partiet även rekrytera en och en annan nazist. Det mest uppmärksammade exemplet var officeren Richard Scheringer, som med buller och brak gick över till KPD. I en pamflett påpekade Scheringer exempelvis att det inte längre fanns några judar i KPD:s centralkommitté.

Den ryske revolutionären Leo Trotskij, då i exil i Turkiet, fördömde skarpt KPD:s hållning till Scheringer och skrev att stalinisterna begått ett politiskt brott genom att göra Scheringers pamflett, som var »fullständigt chauvinistisk, småborgerlig och reaktionärt utopisk«, till »det revolutionära proletariats Nya testament«.

KPD var naturligtvis inte ett antisemitiskt parti, men Traversos analys visar att partiet inte förstod att det fanns mer än en ekonomisk dimension i antisemitismen. Nazismen koncentrerade alla den tyska högerkulturens element: myten om folket, nationalismen, rasismen, antisemitismen, den kontrarevolutionära romantiken, antikommunismen. Trots detta uppfattade inte KPD antisemitismen som en viktig strömning i tysk kultur, inte som en inneboende del av den tyska imperialismen, utan som ett funktionellt vapen som kunde väljas bort vid lämpligt tillfälle. Därför uteslöt partiet också eventuella konflikter mellan nazismen och det judiska kapitalet. Hitler skulle tvingas försvara även den judiska bourgeois intressen, hävdade KPD.

På samma fyrkantigt ödesdigra sätt analyserades även de första allvarliga stegen på den väg som ledde till Förintelsen. Nürnberg-lagarna 1935 förklarades som en oundviklig produkt av det tyska kapitalets koncentration. Judiskt kapital absorberades av truster som Siemens och Krupp, men KPD såg inget därutöver. Kristallnatten 1938 sågs med samma logik som ett

Vi tackar institutet för judisk kultur i Lund och Yad Vashem i Jerusalem som tillhandahållit bildmaterial.

försök att hitta en syndabock för den ekonomiska krisen.

Hur står sig då Goldhagens slutsatser i jämförelse med marxistisk forskning inom samma område?

Den mest anseende marxistiske forskaren vad gäller nazitidens Tyskland var engelsmannen Tim Mason. Flera av hans främsta essäer finns samlade i boken *Nazism, Fascism and the Working Class* (Cambridge University Press 1995). I en av essäerna behandlar Mason ingående frågan om politikens primat över ekonomin. Argumentationen är inte alls oförenlig med Goldhagens. I sammanfattningen skriver Mason bland annat följande:

»Det nationalsocialistiska systemets självdestruktiva åtgärder kan enbart förstås i sammanhang med politikens primat och den materiella mångfalden i den maktstruktur ur vilken staten härledde sin autonomi. Bland de första polska judar som gasades i utrotningslägren fanns tusentals yrkesskickliga metallarbetare från polska vapenfabriker. Detta var på hösten 1942, vid vändpunkten i fälttåget mot Sovjetunionen, vilket ytterligare skulle öka Wehrmachts krav på den tyska krigsekonomin. Armén betonade denna handlings irrationella karaktär med tanke på den stora bristen på yrkesskickliga arbetare, men kunde inte rädda de judiska rustningsarbetarna för industrin. Generalen som framförde det formella klagomålet befriades från sin post.»

Mason genomförde flera omfattande analyser av arbetarklassens situation under nazitiden. I likhet med Goldhagen ställer han frågor till sitt material. En av dem utgår från följande konstaterande: »Arbetarna uppvisade ofta nog sin avsaknad av entusiasm för tredje rikets massdemonstrationer, men de omvandlade aldrig en första maj-samling till en gatustrid.» Varför inte?

Varför höll regimen samman ändå in i det fullständiga nederlaget? Efter att ha undersökt en rad tänkbara förklaringar, av vilka de flesta kräver mer forskning, fastnar Mason för följande:

»Men jag är mer benägen att tro att Hitlers popularitet hade sina djupaste rötter i de förhållanden av förtryck och ångest som regimen skapade. Det är inte lätt att under en lång period upprätthålla ett starkt negativt omdöme om det samhälle i vilket man lever. Där det är svårt och farligt att ge uttryck för negativa omdömen, måste frestelsen att finna ett starkt positivt element i systemet vara mycket stark.»

Det fanns ingen aktiv önskan efter krig inom

arbetarklassen, men det råder inte mycket tvivel om att de flesta tyska arbetare var passiva patrioter. Makthavarna kände dock aldrig att de kunde lita helt på arbetarklassen, men de lyckades med olika manipulationer aktivera faktorer i arbetarklassens traditionella klassmedvetande.

Mason anser sig inte ha tillräckligt mycket grundforskning att utgå ifrån när det gäller arbetarklassens inställning till den antijudiska politiken, men utesluter inte att nazisternas skickliga kombination av antisemitism och anti-kapitalism kan ha påverkat stora delar av den.

TROTSKIJ Traverso lyfter fram Trotskij som den som representerade ett alternativ bland marxisterna, ett alternativ till deras starkt förenklade syn på antisemitismen. Trotskij var medveten om att assimilationstendensen, som var så tydlig under 1800-talet och början av 1900-talet, var på väg att lida nederlag under mellankrigstiden. I december 1938 skrev Trotskij följande i en appell till amerikanska judar:

»Det är inte svårt att tänka sig vad som väntar judarna vid det framtida världskrigets blotta utbrott. Men även utan krig innebär världsreaktionens närmaste utveckling med säkerhet judarnas fysiska utrotning.»

I Fjärde Internationalens manifest inför andra världskrigets utbrott skrev Trotskij:

»I flygets, telegrafens, telefonens, radions och televisionens tidevarv lamläs resandet mellan länderna av pass och visumtvång. Perioden för utrikeshandelns ödeläggelse och inrikeshandelns tillbakagång, är samtidigt en period av grotesk intensifiering av chauvinism och speciellt av antisemitism. Under perioden för sin uppkomst, förde kapitalismen ut judarna ur gettot och använde dem som verktyg i sin kommersiella expansion. I dag strävar det nedgående kapitalistiska samhället efter att krama ur det judiska folket ur alla dess porer: sjutton miljoner individer av de två miljarder som bebor planeten, det vill säga mindre än en procent, kan inte längre finna någon plats på vår planet! Mitt på de stora landytorna och bland teknologins underverk, vilka också har erövrat himlen liksom jorden åt människan, har bourgeoisin lyckats omvandla vår planet till ett stinkande fängelse.»

SLUTSATS Det finns enligt min uppfattning ingen som helst anledning att strunta i Goldhagens analys av tyskarna och Förintelsen. Med lämpliga tillsatser av marxism kan den räcka långt för att förklara historiens största mass-

mord. En sådan förklaring måste förutom Goldhagens egna slutsatser även innefatta följande punkter:

- a) den socialistiska och kommunistiska rörelsens oförmåga att inse den moderna antisemitismens verkliga innebörd i Tyskland, främst uttryckt i dess tendens att avvisa alla andra motsättningar än den mellan arbete och kapital;
- b) de tyska (och centraleuropeiska) judarnas isolering från arbetarklassen, vilket fick antisemitismen att ibland framstå som en motsättning mellan olika borgerliga skikt och klasser;
- c) arbetarrörelsens krossande under våren 1933, vars framgångsrika avvärjande hade kunnat ändra hela 1900-talets förlopp;
- d) genom en kombination av b) och c) öppnades även arbetarklassen för antisemitiskt inflytande efter arbetarrörelsens krossande. Den enda skyddsvallen mot antisemitismen – arbetarklassen – atomiserades, och dess klassorganisationer slogs sönder.

Med dessa tillskott ur marxismens arsenal blir Förintelsen en historiskt begriplig händelse, vars existens är beroende av en rad historiska faktorer – den moderna tyska antisemitismen, marxisternas oförmåga att förstå hela vidden av antisemitismen, och den fara den representerade för de tyska judarna, nazisternas seger, arbetarrörelsens nederlag samt naziregimens omfattande propaganda vilken obemött kunde påverka hela befolkningen.

Denna förklaring undviker alla former av liberala eller religiösa moralargument (»Vi har alla en liten nazist i oss«, etc) utan att bortförklara Förintelsen som en produkt av en liten fanatisk grupp nazister. Den tvingar oss samtidigt att inse att många socialdemokrater och kommunister efter 1933 dukade under för antisemitismen.

Den minoritet som organiserade olika former av motstånd framstår som ännu mer heroisk i ett perspektiv där den överväldigande majoriteten av befolkningen på ett eller annat sätt var införstådd med utrotningen av judarna. Den naiva tron på människans inneboende godhet delas inte av marxismen, och det borde därför inte vara något problem för oss att acceptera det som så oändligt många vittnesmål från mellankrigstiden påtalat, nämligen att de tyskar som passivt eller aktivt motsatte sig Förintelsen var få.

ANNONS:

Läs Kommunistiska manifestet!

Nu har du chansen att läsa denna historiska och fortfarande lärorika skrift i nyutgåva. Röda Rummet bokförlag erbjuder den för närvarande enda aktuella svenska översättningen av manifestet. Utgåvan innehåller förutom originaltexten också artikeln »Kommunistiska manifestet nittio år» som Leo Trotskij skrev 1937

Enklast får du tag på boken genom att sätta in 80 kronor, inklusive porto, på postgiro 19 68 16-3, Bokförlaget Röda Rummet.

Utbombade tyskar i kö till soppköket mot krigets slutskede.

I förra numret publicerade Röda Rummet artikeln »Tyskarna och judehatet« av Per-Olof Mattsson. Med utgångspunkt från Daniel Jonah Goldhagens bok *Hitler's Willing Executioners* hävdade Mattson att Goldhagens analys om att tyskarnas antisemitiska uppfattningar om judar var en central orsak till Förintelsen är väl förenlig med en marxistisk analys av nazismen.

Håkan Blomqvist presenterar här ett kritiskt svar på artikeln. Mattssons syn är ohistorisk och kan leda till en slags rehabilitering av nazismen, anser han. Föreställningen om den judiska förintelsen som unik i sin irrationalitet är farlig och kortsynt och rustar människor dåligt inför vår tids rasism. Förintelsen var inte mindre rationell än många andra folkmord, skriver Blomqvist.

TYSK- HATET

– vänsterns svar på nazismen?

FRAMMARSCHEN FÖR den nationalistiska extremismen och nynazismen i Europa, ja över stora delar av världen, har framtvingat en förnyad rannsakan av 30-talets skräckfarenheter. Är dessa, efter inte mycket mer än ett halvsekel, redan glömda? Kan den historiska katastrof som alldeles nyss raderade ut femtio miljoner människor komma att återupprepas?

»Vi är snart borta, men ni som hör oss nu måste berätta!«, manar överlevande från nazistiska förintelsläger där miljontals judar och andra utplånades. Regeringen låter varje tonårselev få en gratisbok om Förintelsen och debattörer vrider sig kring frågan om censur eller icke av nazistiska universitetsföredrag.

I »Tyskarna och judehatet« ger Per-Olof Mattsson och tidskriften Röda Rummet nr 1/98 sitt bidrag till rannsaken. Det sker i form av en presentation av tankegångarna i Daniel Goldhagens omtalade studie *Hitler's Willing Executioners* tillsammans med reflexioner över den tyska arbetarrörelsens medansvar.

Mattssons framställning ansluter sig till den nu helt dominerande antinazistiska uppfattningen att nazismens ideologi, med den »demonologiska antisemitismen« som främsta känne-

märke, måste betraktas som en faktor helt för sig.

Förintelsen var, enligt detta synsätt, unik, inte bara till sin omfattning utan också till sin innebörd. Den var helt irrationell, »hallucinatorisk«, och syftade endast till att utrota. Utrotningsarbetet stöddes »på ett eller annat sätt« av den överväldigande delen av det tyska folket som »blev massmördare av fri vilja«. Ja, »den tyska befolkningen i allmänhet« ansåg att det nazistiska systemet och Hitler var »önskvärda och legitima«, »tyskarnas trohet mot sitt folkmordande var så stor att det övergår det normala förståndet«.

Tyskarnas stöd åt folkmordet kan inte, menar Mattsson, förklaras »genetiskt«, men det var en specifik följd av det tyska kulturarvet och den tyska historien. Arbetarrörelsens medansvar låg inte bara i att dess båda huvudpartier, socialdemokraternas SPD och kommunisternas KPD, vägrade att ingå enhetsfront mot nazisterna. De underskattade också hela frågan om antisemitismen, tonade ned den och försökte till och med i vissa lägen använda den för egna syften.

OMVÄNDA FÖRDOMAR För oss som växte upp under de första efterkrigsdecennierna känns förstås denna bild knappast originell. I floden av krigsfilmer, böcker och serietidningar från världskrigets segrarmakter var tyskar per definition nazister. Brutala och korkade »fritzar«, »bocher« eller »hunner« var inkarnationen av ondskan – och fick lyckligtvis vad de förtjänade. Nazismen och judehatet härstammade från något oklart preussiskt – eller öltyskt bayerskt, från kultur, anda och allmänt storhetsvansinne. »Sätt på en tysk ett par stövlar och han går ihjäl sig«.

»Tyskheten« blev en slags förklaring och lärde efterkrigsgenerationen att vämjas över allt tyskt, från lederhosen till själva språket. Jag tror faktiskt att man kan tala om en slags omvända folkfördomar, ofta även från vänsterhåll, där tysk (eller ännu värre: balt!) blev ett kodord för allt reaktionärt och motbjudande.

Att den typen av segrarideologi var en bräcklig grund för antinazistisk medvetenhet borde väl i dag framstå med (o)önskvärd tydlighet. Ja, framhävandet av det fullkomligt unika – och obegripligt irrationella – i judeutrotningen riskerar faktiskt att fungera som en ideologisk bumerang: Förintelsens historiska, geografiska och kulturella rum var den tyska mellankrigstidens där motståndarna underskattade den antisemitiska ideologin – nå, då så! Här lever vi i en helt annan värld, i en helt annan tid med en helt annan upplysning. Och chauvinism, etnisk rensning och massmord faller plötsligt ner över oförberedda huvuden – som i Srebrenica och Rwanda.

EUROPEISK RASISM Att den tyska antisemitismen var »demonologisk«, djupt indränkt i det tyska samhället och dess dominerande ideologi, att nazismens seger sopade bort eventuella hämningar hos de troende och att kriget öppnade dörren till antisemitismens psykotiska stadium då alla konsekvenserna drogs till sitt mordiska slut – det är uppenbart.

Men den nazistiska antisemitismen utvecklades inte i något europeiskt vacuum. Tvärtom, den utgjorde en sammansmältning av den europeiska vetenskapliga rasismens genombrott under andra hälften av 1800-talet med europeisk antisemitism av gammalt märke. Rasvetenskapens utveckling försåg den europeiska imperia-

EN ARTIKEL AV HÅKAN BLOMQVIST

Håkan Blomqvist är ansvarig utgivare för och mångårig medarbetare i veckotidningen Internationalen. Han har bland annat givit ut en bok om den svenska arbetarrörelsens historia, Den röda tråden, och har även medverkat i tidskriften röda rummet/fjärde internationalen.

lismen med en lämplig folkmordsideologi med vars hjälp den amerikanska prärien, afrikanska bushen och de tasmanska kullarna kunde rensas från sina urinvånare. Det var ju bara de primitiva rasernas utdöende som påskyndades av civilisationens framväxt.

Hela föreställningen om det unika i en medveten planerad utrotning av etniska grupper är ohistorisk. Att Goldhagen kallar Förintelsen »ett radikalt brott med allt vi känner till i människans historia, med alla tidigare former av politisk praktik – helt i motsats till de intellektuella grunderna för den moderna västerländska civilisationen«, är kanske ett förståeligt självbedrägeri hos en borgerlig liberal. Men att marxisten Mattsson inte invänder i sak är förvånande.

Den »moderna västerländska civilisationen« växte ju fram genom förintandet av kuvade folk i dess väg. Ofta som en biprodukt av att de

rövades och förbrukades som slavarbetskraft – som några tiotals miljoner afrikaner vilka avlöste de förintade indianfolken i Syd- och Mellanamerika. Bara centrala Mexikos ursprungliga indianbefolkning (i Aztekernas områden) beräknas ha minskat från 25 miljoner vid tiden för den spanska erövringen till en miljon något århundrade senare. I Potosi silvergruvor dog kanske fyra miljoner indianer inom knappt tvåhundra år. På Hispanola, där Columbus landade, levde uppskattnings en miljon indianer år 1490. Efter 30–40 år av påtvingat plantagearbete återstod elvatusen.

EGEN LOGIK Att de judiska offren inte döddes som någon »följd« eller »biprodukt« av exempelvis slavarbete är tyvärr heller inte unikt. Skottpengarna på diggers-indianerna i Kalifornien under guldruschen 1849, utplåningen av hererofolket i Sydvästafrika 1904, »indianobli-

gationerna« i Argentina på 1870-talet när urinvånarna på Pampas skulle utrotas – den europeiska världsordningens historia vad är försök till förintelser; för att etniskt rensa, ge plats åt nybyggare och guldletare, straffångare och obekväma, plantageägare och exploatörer, för att injaga skräck och göra sig av med försörjningsbördor.

Föreställningen om den judiska förintelsen som unik just i sin irrationalitet är mycket farlig och kortsynt. Många massmord och folkmord kan tyckas fullkomligt irrationella för den som utgår ifrån vad som uppfattas som normalt och logiskt i det innevarande ögonblicket.

Men vad var det för rationellt i hutumassakrerna på tutsis i Rwanda när hutumilisen därmed inte bara slet sönder själva grundvalen för sitt samhälle utan också gav den gamla tutsigerillan chansen till massrekrytering?

Vad var det för logik i att ta död på plantagearbetskraften i Sydamerika och tvingas betala dyrt för att importera ny och så vidare.

De olika folkmorden har haft sin egen logik.

Det är sant att judarna döddes bara för att de var judar. Men förintelsen var nog – dessvärre för vår art – inte mindre rationell än många andra folkförintelser.

MÅLTAVLOR Genom sin ställning i det europeiska samhället – och syndabockroll i den europeiska historien – var judarna tvärtom ett högst logiskt mål för den folkmordspolitik vars slutfas var Auschwitz. Olika behov kunde riktas in mot en enda sammanfattande projektion.

- Behovet av etnisk rensning. Under efterkrigs-krisen på 20-talet och 30-talsdepressionens massarbetslöshet när också den tyska medelklassen drabbades skoningslöst kunde tyska läkare, advokater, lärare och andra utbildade tillvinna sig arbete på judisk bekostnad. Bland just denna typ av yrken var, som Mattsson också påpekar, Tysklands drygt halvmiljonen judar, mycket starkt representerade. Samma sak gällde bland köpmän, butiksinnehavare med flera. Den etniska rensningen handlade här inte, till skillnad från på den amerikanska prärien, om jord men likafullt om utkomst, om försörjning. Judarna rensades bort och den medelklass som understött Hitler belönades med de fördrivnas jobb.
- Behovet av skyldiga. I det krigs- och krisplågade Tyskland famlade människor, som på andra håll, efter förklaringar och ansvariga för lidandet. För arbetarrörelsen var kapitalismen och bourgeoisin den givna huvudorsaken. Hitler och hans anhängare valde i stället – eller ofta dessutom – judarna. Därigenom kunde de rikta breda folklagers mistro mot borgerligheten till en av borgerlighetens komponenter – de judiska affärs- och bankintressena. Och på så sätt, efter hand, få stöd av icke-judisk borgerlighet.
- Genom att förena traditionell europeisk antisemitism med den moderna vetenskapsrasis-mens läror kunde nazisterna ge kampen om medelklassjobben en ideologisk motivering.
- Genom att styra in den folkliga antikapitalismen på just det judiska kapitalet kunde nazisterna bidra till att lätta trycket mot den övriga tyska borgerligheten.
- Genom att stämpla den marxistiska arbetarrörelsen som judisk och anklaga den för att på uppdrag av den judiska världsfinsan-

splittra en pånyttfödelse av den tyska nationen kunde revanschlystna kretsar bland militärer och frikårister vinnas.

- Genom att förskjuta agitationen något och införa arbetarna och de arbetslösa anklaga arbetarrörelsen för att klassamarbeta med det internationella judiska kapitalet och därmed sabotera en nationell revolution för socialistisk folkgemenskap kunde åtminstone ett mått av förvirring spridas där arbetarrörelsen rekryterade.

FUNKTIONELL Därtill kom en av antisemitismens viktigaste funktioner, särskilt efter makrovertagandet: som terrorinstrument. Med hjälp av den demoniska agitationen och den tilltagande förföljelsen av allt judiskt skapades ett perfekt klimat för diktaturen. Varje samröre och varje kontakt med det judiska, för att inte tala om varje ord och handling till judars försvar omgavs av ett skräckinjagande högspränningsfält som höll hela samhället i schack. Mekanismen var inget unikt påfund av nazisterna. I Stalinsovjet fungerade exempelvis formeln »trotskist« på ett likartat sätt.

Till de ovannämnda behoven kom till sist med krigsutbrottet det krassa behovet av judarnas egendom. Med dagens avslöjanden om handeln med det »judiska guld« börjar vidden av utplundringen av judiska tillgångar stå alltmer klar. Det handlar ytterst om värden i miljardtals mark som hade betydelse för det tyska krigshushållet enligt samma mönster som den europeiska historiens kringdragande arméer ständigt finansierade sin härnad med byten från motståndarnas ekonomier. Likt spanska conquistadorer på jakt efter inkaguld jagade nazisterna sina offer framför sig med hot, löften och utpressning för att slutligen till och med plundra deras tandguld.

Sammantaget var alltså den nazistiska antisemitismen högst rationell och funktionell – för nazisternas syften!

Hänvisningar till det »ologiska« och »kortsynta« i att exempelvis upprätthålla judetransporterna när den militära östfronten skrek efter transportresurser – som en slags »bevis« för det historiskt unika – är okunnigt. Historien vimlar ju tvärtom av ologiskheter och självdestruktivitet där olika intressen, ansvarsfördelningar och ideologier störtat folk och imperier i fördärvet. Stalin lät avrätta Röda Arméns mest erfarna officerare 1938, just när hotet från Hitler-Tyskland nådde sin första kulmen. Nordstatsarmén i Förenta Staterna ägnade sig under inbördeskriget på 1860-talet åt att massakrera fredliga cheyenner när man hade behövt varenda man mot avancerande sydstatstrupper.

Att Hitlerregimen våren 1945, som nyligen dokumenterats av bland andra Lena Einhorn, erbjöd sig att frigge de judiska koncentrationslägerfångarna i utbyte mot ett månads långt allierat bombstopp antyder också att irrationaliteten inte var större än att man försökte använda judarna för att åstadkomma separatfred. En taktik som kanske kunde ha lyckats om inte de allierades ledare hade varit noga med att tysta ned vidden av förintelsen liksom det tyska förslaget.

Nej, det skräckinjagande var att den nazistiska antisemitismen faktiskt var en sällsynt rationell metod att vinna över en desperat och deklasserad medelklass, förlama politiska motståndare och rädda det tyska storkapitalet lik-

som den tyska borgerliga ordningen undan de kokande samhällsmotsättningarna. Och den rationalitet med vilken antisemitismen vid makten gick till väga var inte mindre skrämmande.

KOLONIALLAGAR De rasistiska Nürnberglagarna var som blå-, eller ska man säga brun-, kopior på de koloniala raslagarna i Afrika och Amerika. Äktenskapsförbud »över rasgränser«, förbud mot att utbildas, igenkänningsmärken (för judarna först vid butiker och i pass sedan på kläderna) – allt var direktimport av koloniala raslagar applicerade mitt i Europa. Syftet var att med hjälp av »rasåtskillnad« inte bara överta judiska arbeten utan också att bygga murar av främlingsskap i vardagen mellan judar och övriga tyskar. Därmed både minskade risken för protester och ökade möjligheterna att urskilja judarna som måltavla.

Allt detta, inramat av en perfid antisemitisk agitation med hela arsenalen, från sofistikerad rasvetenskap till mordiskt pogrombröl, följde en logik som knappast var någon tysk uppfinning.

Vid sekelskiftet var antisemitismen i Tyskland på tillbakagång efter att ha sköljt fram i omgångar under seklen. Det var i stället Frankrike som tagit tättklungan i antisemitiska kampanjer, symboliserade av Dreyfussaffären.

Den massiva renässansen för antisemitismen i Tyskland kom efter första världskriget. Utan att förstå vidden av nederlaget och den därpå följande Versaillesfredens villkor blir nazismens frammarsch obegriplig.

VERSAILLES I en slapp och rapsodisk historie-skrivning framställs ofta Tyskland som den skyldige till vårt århundrades båda världskrig. Den första urladdningen 1914 kallades emellertid inte för inte ett »imperialistiskt omfördelningskrig« av dåtidens arbetarvänster. Jordens största kolonialimperium hette den gången förstås inte Tyskland utan Storbritannien. Bortåt en fjärdedel av jordens befolkning levde under »Her Majestys« styre, som utmärkt sig för koloniala folkslakter världen över. Den framväxande tyska storborgerligheten var en relativt senkommen deltagare i jakten på kolonier och råvaror. Som förenad nationalstat framträdde ju Tyskland först under 1800-talets sista två decennier men lärde sig snart att enligt brittiskt, franskt och holländskt mönster med statlig militärmakt kuva kolonialfolk och utföra straffexpeditioner. Krigsutbrottet 1914 var de gamla kolonialimperiernas sammandrabbning med den allt påstridigare tyske imperialistiske rivalen.

Tack vare den tyska arbetarklassen fick för att den störtade kejsardömet och tvingade fram fred i november 1918 var segrarmakternas skoningslösa kapitulationsvillkor.

Versaillesfördragets krigsskadestånd, av-industrialisering, ockupation och territoriella sönderklippning skulle, tänkte man, hindra rivalen från att någonsin åter resa sig. Det armod och det nationella förtryck man låste fast kring Tyskland var i själva verket en historisk fälla. Det märkliga är egentligen inte hastigheten med vilken den nationalistiska extremismen bredde ut sig i Tyskland därefter. Det märkliga är den tyska arbetarklassens motståndskraft, hur länge, ja in i det sista, den kunde motstå den nationella revanschismens lockelser. För att Hitler »hade rätt« kunde få bestrida. Tyskland

var offer för en imperialistisk fred. Tyskar led under nationellt förtryck i Saar och Sudet.

Men de stora delarna av arbetarklassen och arbetarrörelsen vägrade, kanske på grund av det P-OM kallar »en naiv internationalism«, att godta den rent nationalistiska lösningen och höll fast vid sitt sociala program. Att de emellertid inte kunde undgå att försöka formulera ett motstånd mot Ruhrockupation och utplundringen är självklart. Liksom att inte heller den tyska arbetarrörelsen, lika lite som den övriga europeiska arbetarrörelsen, var befriad från alla former av rastänkande. Detta var en tid när den europeiska vetenskapsrasismen påverkade alla samhällsideologier.

HARAKIRI Att KPD, som P-OM skriver, underskattade antisemitismen och vid flera tillfällen försökte exploatera avsky mot judiska kapitalister och vända den mot kapitalismen i allmänhet, tycks belagt. Men om en orsak till denna underskattning var att, som P-OM antyder, den tyska arbetarklassen inte var indränkt i antisemitism, måste man fråga sig vad som hände efter 1933.

Blev arbetarklassen efter Hitlers maktövertagande, krigsutbrottet och erövringarna till slut »willing executionaries« [villiga bödlar]? Var det så som P-OM sammanfattar Goldhagen utan att invända, att »den tyska befolkningen i allmänhet, accepterade systemet och Hitlers auktoritet som önskvärda och legitima«? Var tyskarnas »instämmande i antisemitismen och utrotningsföretaget praktiskt taget obegränsat«?

I själva frågan ligger faktiskt en slags rehabilitering av nazismen. Borta är SA-terrorn som slog sönder Tysklands politiska liv inför 1933. Borta är Hitlers undantagslagar, den nazistiska diktaturen, gestapo, avrättningarna och lägren. Själva innebörden av att arbetarklassen och demokratin krossades, med allt vad det innebär av våld, skräck och lidande förångas, raderas ut. Nej, just som nazisterna själva hävdade grundades deras makt inte på våld och undertryckande, utan på det tyska folkets »instämmande«.

En bara alltför klassisk åsikt inom borgerligheten; både bland dem som uppskattade och dem som avskydde den. Men för arbetarrörelsen, vars likvidering var en förutsättning för den nazistiska lösningen, ett ständigt hån.

Bumerangen förvandlas här till ett harakirisvärd. Myten om det fullkomligt unika och specifikt tyska i förintelsen kommer faktiskt att urskulda nazismen.

NAZISTISK DIKTATUR Med Goldhagen ägnar P-OM mycket plats åt att demonstrera de »vanliga tyskarnas« passivitet inför den nazistiska diktaturen och jedeförföljelserna. Det finns ingen anledning att urskulda människors brist på civillikage. Men att i dessa dagar, då fegheten upphöjts till norm hos den rättträdiga intelligentsia som ständigt tycks frukta att inte komma med i nästa TV-debatt, måstra dem som hukade under den nazistiska blodsdiktaturen är svårsmält.

Tysklands arbetare hade gått igenom världskrigets fasor 1914-18, revolutionens och inbördesstridernas sorger 1918-21, massarbetslöshets, hyperinflationens och fattigdomens elände fram till 1925. Och så depressionen 1930, samhälleligt sammanbrott på nytt, den nazistiska

kära läsare

SÅ DÅR JA! Nu börjar det likna något. I nummer efter nummer har vi, inte minst i denna spalt, tjatat om att vi vill göra Röda Rummet till en »tankesmedja» där varje artikel ska ses som en inbjudan till debatt så att viktiga samtal om tidens svåra frågor kommer igång. Och nu lossnade det litet. Per-Olof Mattssons artikel om Hitlerlystskand och Förintelsen i förra numret väckte reaktioner från flera läsare.

En av dessa reaktioner, Håkan Blomqvists, kan du läsa i detta nummer. Och därmed kan vi erbjuda just ett spännande och lärorikt samtal. Det handlar måhända om olika synsätt på historiska händelser, men också om något mer än så. Debatten för oss rakt in i nuet och ställer den för socialister helt avgörande frågan om hur rasism och fascism kan bekämpas. Fler röster är välkomna i samtalet för att mejsla fram svar på den frågan! Vi hoppas på en fortsättning i nästa nummer.

Vi är också mycket belåtna med att denna gång kunna presentera Liz Engbergs artikel om kvinnorrörelsen. Det är, lindrigt uttryckt, en fråga vi inte direkt tröttnat ut er med i de senaste numren. Att det är så försvinnande få kvinnliga skribenter som medarbetat i Röda Rummet är vi plågsamt medvetna om. Och nu har vi också blivit uppmärksammade för det...

Tidskriften Arena gjorde i nr 2/98 en granskning av den radikala tidskriftsfloran i Sverige ur köns- och nationalitetsperspektiv. Bland dryga 20-talet tidskrifter återfinns Röda Rummet på näst sista plats i tabellen över »andel sidor skrivna av kvinnliga skribenter». Den pinsamma resultatnoteringen tre procent föranleder Arena att ge oss ett föga hedrande specialomdöme: »riktigt dåligt ställt är det i...»

Tack och lov har dock siffran inte blivit så låg på grund av att vi avvisat artiklar från kvinnliga skribenter. Inte en enda rad har vi returnerat. Inte heller beror det på att vi låtit bli att kontakta kvinnor som kan tänkas bidra. Det har bara inte lyckats tillräckligt bra hittills. Hoppas nu att Liz Engbergs artikel bryter denna onödigt hårdfrusna is så att ni blir fler tjejer som hör av er!

Glädjande nog får vi bättre betyg av Arena när det gäller andel sidor skrivna av »icke-vita» skribenter (enligt definitionen »skribenter bördiga från andra områden än Europa, Nordamerika och Australien»). Där hamnar vi på andra plats med tolv procent. »Röda Rummet revanscherar sig, vilket man väl kan begära av en tidning ansluten till en världsrirelse», kommenterar Arena. Och visst, när det gäller det internationella perspektivet håller vi i detta nummer tråden löpande genom att bjuda på en analys av läget i världsekonomin. En artikel som också den ställer många viktiga, och ännu obesvarade, frågor.

Så må samtalet fortsätta. Vi ses!

REDAKTIONEN

gatuterrorn, arbetarledarnas svekfulla undfallenhet, Hitlerdiktaturen från våren 1933, upplösningen av arbetarorganisationerna, fängslandet av arbetarledarna, upphävandet av alla demokratiska och sociala rättigheter, misshandel och avrättningar – allt inom en koncentrerad tidsrymd av knappt tjugo år.

Efter 1934 var den nazistiska diktaturens motståndare till vänster och höger förintade och de nya makthavarna kunde bruka statens samlade maktmedel för att befästa sitt välde, propagera sin föreställningsvärld och eliminera oppositionella. Från 1938 under ett stadigt upptrappat och febrigt för-krigstillstånd.

»Varför gjorde de inte motstånd, varför inga gatustrider...»

Denna oförståelse för följderna av arbetarrörelsens katastrofala nederlag och diktaturens slagstyrka är inte bara märklig. Den rustar också människor dåligt inför vår tids faror. Eftersom skulden i första hand placeras hos den tyska befolkningens kulturella karaktärsdrag riskerar svaret att reduceras till upplysning och fördomsfrihet. Nog så nödvändiga ingredienser i ett motstånd mot rasism och diskriminering. Men lättflyktigt som aceton utan organisation och sammanhållning bland lönearbetarna och demokratiska fri- och rättigheter.

MOTSTÅNDET BEGRAVDES Särskilt oförnuftig blir denna oförståelse för villkoren under krigstid. De olika exemplen på uteblivna protester och villiga bödlar måste ställas i relation till en nazistisk diktatur utrustad med krigslagar där straffet för myteri var döden.

Några var beredda att ta riskerna och dess yttersta konsekvens, men alltför få för att kunna rubba nazidiktaturen. Nazismen hade burits fram av en massrörelse, den hade världens då kanske mest effektiva statliga tvångsapparat i sina händer. Medan dess motståndare var skingrade och underställda krigsdisciplinen.

Det bör i sammanhanget noteras att även i länder som ockuperades av nazisterna, exempelvis Frankrike, deltog endast en bråkdel av befolkningen i något aktivt motstånd, så länge ockupationsapparaten var intakt.

Från den tidpunkt när de allierades områdesbombningar av tyska städer inleddes våren 1942 blir talet om »folkligt motstånd» alltmer akademiskt. Som en fingervisning till alla som hoppas att bombningar av Irak eller andra mördarregimer i vår tid skulle frigöra folkliga uppror, bör den tyska erfarenheten studeras.

Strategin bakom de allierades bombkrig mot Tysklands städer var att »bryta ned tyskarnas stridsmoral». Det vill säga det allierade bombkommandot hade en likartad syn på det tyska folket som Goldhagen; det stödde Hitler, men skulle upphöra med det när de såg sina hem förvandlas till aska.

I fyra år smulade bombflyget effektivt sönder nära nog varenda större tysk stad, bostadskvarter efter bostadskvarter, stadskärnor och förorter, historiska byggnader, bibliotek, sjukhus och så vidare i historiens dittills mest omfattande bombningar. Över sexhundra tusen tyska civila dödades, de sårades antal räknades i miljoner och de hemlösas i tiotals miljoner.

Men i stället för att sporra till uppror begravdes såväl motståndskämpar som nazistanhängare i sammanstörtade ruinlandskap – eller tvingades hjälpa varandra i släckningsarbete och räddningstjänster. Det var tusenplansrådernas

eldstormar som till sist förverkligade något av nazisternas drömda »folkgemenskap», inte Hitler.

Att dödadet fortsatte i koncentrationslägren när tiotusen människor brann upp under några timmar i Hamburg, var inte ologiskt. Att krigsfångar och judar mördades oförtrutet när flyktingarna som flydde ur det brinnande Dresden mejades ner i tusental av allierat jaktflyg, var inte ologiskt. Att »meningslösa dödsmarscher» med lägerfångar pågick under krigets allra sista vårmånader när 17 000 tyska soldater dödades och tiotusentals sårades – varje dygn, var inte ologiskt.

Tvärtom. Det krig och massmördande som inlemts av nazisterna hade sin egen logik i en spiral av folkutrotning där alla gränser sköljdes bort.

VILLIGA OCH OVILLIGA Nazisternas »demonologiska antisemitism» som började med hets och gatuterror, lagfästes med maktövertagandets koloniala rasåtskillnadslagar, accelererade med krigsutbrottets pogromer och etniska rensning i öster och slutade i Auschwitz hade förstås sina »willing executionaries».

I början de ideologiskt övertygade tillsammans med det brutaliserade patrask de anförde. Därpå de som anslöt sig till segrarna och gjorde deras ideologi till sin. Därpå de som hade i uppgift att hävda lagarna och de som åtlödde dem utan att reflektera. Därpå de som anammade de nya påbuderna och de som fostrades upp i dem från skolan. Därpå de som mer eller mindre frivilligt deltog i folkmordet för att samhällets ledande skikt och förhärskande ideologi värdesatte dessa insatser.

Den typen av »willing executioners» fanns bland brittiska kolonialsoldater i Sudan, indianjägare på Pampas, förmän på sockerplantager, väluppfostrade vita barn i Rhodesia och så vidare. Ja, i hela kolonialismens historia av rasåtskillnad och folkmord. »Juden ansågs inte av oss vara en mänsklig varelse», citeras en av de förhörda från en tysk polisbataljon i öster. »Negern ansågs inte av oss vara en mänsklig varelse», »indianen ansågs inte av oss vara en mänsklig varelse», »bushmanen ansågs inte av oss...» och så vidare ekar förintelsernas historia.

»Willing executioners» kan alltid fostras fram när härskande behöver dem. Det är tyvärr varken något tyskt eller något annat nationaldrag. Problemet är the »unwilling executioners» förmåga att bjuda motstånd och till sist förhindra de villiga att fortsätta sitt värv.

I Tyskland krossades de när nazismen segrade utan att världens filantropiska liberaler lyfte ett finger. Och kriget gav dem aldrig en chans att återsamla krafterna och bjuda massivt motstånd. Därmed lades – och där har P-OM en mycket viktig slutsats vi kan förenas kring – även den tyska arbetarklassen öppen, atomiserad, försvarslös och lamslagen inför naziregimens propaganda och handlingar.

Men det är just så vi måste se sambanden. Samband som kan kopplas upp i alla samhällen under den typ av förutsättningar som drabbade Tyskland.

Att föreställa sig förintelsen som ett unikt utslag av tyckhet är nog den största otjänst vi kan göra mot dem som uppmanar oss att aldrig glömma och mot oss själva.

Debatt om Förintelsen

I nummer 1/98 publicerade Röda Rummet artikeln "Tyskarna och judehatet" av Per-Olof Mattsson. Efter att ha läst Daniel Jonah Goldhagens "Hitler's Willing Executioners" hävdade Mattsson att författarens uppfattning att tyskarnas antisemitism var Förintelsens centrala orsak går att förena med en marxistisk analys av nazismen.

Håkan Blomqvist gick i förra numret i svaromål mot Mattssons artikel och kritiserade honom för att ge en ohistorisk bild av förintelsen. Den judiska förintelsen var varken unik eller irrationell, utan kan jämföras med andra folkmord. Antisemitismen var i själva verket sällsynt rationell för nazisternas syften, skrev Blomqvist.

Här fortsätter nu debatten. Per-Olof Mattsson återkommer med en replik till Håkan Blomqvist för att reda ut vilka ståndpunkter som skiljer dem. Och Per-Erik Wentus anser i ett inlägg att Blomqvist blandar ihop hur det är med hur det borde vara.

Gamla svar på nya frågor Replik till Håkan Blomqvist

Min artikel i nr 1/98 om Daniel Jonah Goldhagens omdiskuterade bok *Hitler's Willing Executioners* angrips på bred front av Håkan Blomqvist i nr 2/98. Håkan hävdar att jag ansluter mig till "den nu helt dominerande antinazistiska uppfattningen att nazismens ideologi, med den 'demonologiska antisemitismen' som främsta kännetecken, måste betraktas som en faktor helt för sig". Håkan Blomqvist spetsar dessutom till min argumentation för att skapa intrycket att jag – i det närmaste okritiskt – ansluter mig till de argument som idag förs fram på bred front av liberaler och sionister. Naturligtvis har jag ingenting till övers för dessa ideologiska propagandister för imperialismen. Min artikel var inte tänkt som ett oreserverat försvar av allt som Goldhagen hävdar i sin bok. Mitt syfte var istället att lyfta fram vissa centrala tankegångar i hans argumentation, tankegångar som pekar utöver traditionella förklaringar av både borgerligt och socialistiskt slag. I viss mån instämmer jag i Henrik Berggrens uppfattning, i recensionen av Christopher Brownings *Helt vanliga män*, att Goldhagens bok, genom "att empatiskt och kompromisslöst driva sin tes så långt det över huvud taget går", "gjort historieforskningen en stor tjänst" (DN 9/7 -98). Det finns ett område i diskussionen om Förintelsen som många socialister och marxister undvikit, nämligen nazismens och antisemitismens breda förankring i den tyska befolkningen. Vi har under många år koncentrerat oss på nazisternas terror mot arbetarrörelsen, mot socialister och även oppositionella inom borgerligheten. Med få undantag har marxister dock gått förbi frågan om

huruvida nazisterna, efter att ha besegrat den tyska arbetarrörelsen, förmådde vinna stöd även inom arbetarklassen för sin politik. Det finns mycket som Blomqvist och jag är överens om, men jag ska inte ta upp utrymme med det. Istället ska jag koncentrera mig på de punkter där det föreligger en verklig oenighet: hade Förintelsen samband med något slags "tyskhet"? var Förintelsen "rationell"? samt frågan om antisemitismens karaktär och – i förbifarten – den tyska vänsterns uppfattningar.

ENDAST I TYSKLAND?

Kunde Förintelsen enbart äga rum i Tyskland? Viktig och i enskilda delar säkert korrekt kritik har riktats mot Goldhagen av bland andra Norman A. Finkelstein (New Left Review nr 224, 1997), liksom av Christopher Browning. Finkelstein har i sin kritik pekat på ett antal ställen där Goldhagen motsäger sig själv. I min artikel tog jag, måhända alltför okritiskt, fasta på det positiva i Goldhagens analys, men jag vidhåller att det finns viktiga element i boken som är värdefulla i varje försök att vetenskapligt förklara Förintelsen. Exempelvis påstår inte Goldhagen – och givetvis inte jag heller – att Förintelsen enbart kunde äga rum i Tyskland. Därför är det obegripligt när Håkan på ett demagogiskt sätt avslutar sin kritik med att varna för att betrakta Förintelsen som "ett unikt utslag av tyskhet". Den uppfattningen är givetvis förödande och bör med rätta förses med varningar. Problemet är bara det att varken jag eller Goldhagen använder "tyskhet" – vad det nu kan vara – som ett relevant begrepp. Min artikel citerar ett längre stycke ur Goldhagens bok där det just polemiserar mot en sådan uppfattning. Goldhagen hävdar att Förintelsen hade sitt "ursprung" i Tyskland och därför "huvudsakligen" var "ett tyskt fenomen". En analys av

Förintelsen måste utgå ifrån att den var en beståndsdel i "den tyska historien", men Goldhagen förnekar att den var ett "oundvikligt" resultat av den tyska historien. Om nazisterna aldrig kommit till makten, hade Förintelsen inte ägt rum; om den ekonomiska depressionen inte inträffat, hade sannolikt inte nazisterna kommit till makten. Vi kan konstatera att exakt samma konstellation av faktorer skulle ha kunnat uppträda i andra länder, men det befriar oss inte från konstaterandet att det var just i Tyskland som de sammanföll. Hänvisningar till liknande faktorer på andra håll kan inte ersätta en förklaring av varför Förintelsen organiserades av just den tyska regimen. Förintelsen var inte specifikt tysk i någon annan mening än att den ägde rum under den tyska imperialismens överhöghet: den planerades och genomfördes av den nazistiska regimen i Tyskland. Därmed faller huvudansvaret för Förintelsen på den härskande klassen i Tyskland, vars politiska representanter släppte fram Hitler till makten och lät nazisterna utöva sin diktatur över hela det tyska samhället, inklusive borgarna själva. Den sista punkten är inte minst viktig. Den tyska borgarklassen lät sig politiskt exproprieras av nazisterna. Den nazistiska regimen var därför inte i alla avseenden det omedelbara politiska uttrycket för det tyska monopolkapitalets intressen. De tyska borgarna fick så att säga en del med på köpet när de använde sig av nazisterna för att krossa arbetarrörelsen. Leo Trotskij beskrev redan i slutet av 1933 nazismens speciella kännetecken i sin artikel "Vad är nationalsocialismen?" Han pekar exempelvis på att den tyska bourgeoisie, och knappast ens de som stödde Hitler med pengar, aldrig betraktade nazistpartiet som sitt parti. "Den nationella 'pånyttfödelser' förlitade sig helt och hållet på mellanklasserna, nationens

mest efterblivna del, historiens tunga ballast," skriver Trotskij. Dessa mellanklasser – den gamla och nya småbourgeoisin – beräknas av Trotskij till "något mindre än hälften av den tyska nationen".

VAR FÖRINTELSEN RATIONELL?

I sin artikel beskriver Trotskij nazismens ideologi i termer som knappast hör hemma i ett sammanhang som kan betecknas som rationellt ur storkapitalets synvinkel. Hitler "översatte fascismens metodologi till den tyska mystikens språk". Den nation Hitler talade om betecknar Trotskij som "småbourgeoisins egen mytologiska skugga", dess "patetiska feberfantasier om ett tusenårsrike". I nazismens form berusade "sig den utarmade småbourgeoisin med sagor om sin ras speciella överlägsenhet." Nazisterna abstraherade "ockrar- och bankkapitalet från det moderna ekonomiska systemet".

I nazismens form försökte småborgarna utföra det omöjliga – operera bort profiten och ockret ur kapitalismen: "När han böjer sig för kapitalismen i dess helhet, förklarar småborgaren krig mot vinningens onda ande förklädd till en polsk jude i långskörtad kaftan och vanligen utan ett öre på fickan." I nazismen har "allt avfall från internationellt politiskt tänkande "gått åt till att fylla den nya germanska messianismens andliga skattkammare". Allt som borde ha eliminerats från den nationella organismen i form av kulturella exkrement under samhällets normala utveckling har nu kommit framvällande ur strupen; det kapitalistiska samhället spyrr upp det osmälta barbariet." Även om "den tyska kapitalismens inre dynamik" var "helt igenom aggressiv", enligt Trotskij, fanns det knappast något rationellt i borgerlig mening i att utrota Tysklands, Europas eller hela världens judar. Under sina tillväxtperioder integrerar och assimilerar kapitalismen folk och nationer – i det avseendet är den civiliserande, som Kommunistiska manifestet påpekar.

När den inträder i en kris som i Tyskland under mellankrigstiden tvingas den förlita sig på reformismen inom arbetarrörelsen eller småborgerlighetens politiska virrhjärnor. Men det kan vara riskfyllt för borgarna att låta den politiska makten innehas av representanter för andra klasser. Borgarna släpper inte fram regeringar som uppenbart kan hota deras grundläggande intressen – profiten – men även regimer som i det avseendet är lojala, kan bjuda på överraskningar. Aggressiv krigspolitik, plundring och konfiskering av judisk eller annan egendom, eller olika former av apartheidpolitik, faller inom ramarna för "rationell borgerlig", eller rättare sagt imperialistisk politik.

Detsamma kan knappast sägas om den fysiska utrotningen av judarna. Förintelsen representerar utan tvivel ett irrationellt element i den borgerliga politik som nazisterna verkställde. Många judar och andra räknade uppenbarligen med att det tyska storkapitalet skulle tygla sina blodhundar, vilket kan förklara varför många inte trodde på allvaret i nazisternas judehat. Den tidens marxister förstod dock mycket väl vad som stod på spel. De nordamerikanska trotskisterna i SWP bemötte Kristallnatten 1938 med en kampanj för att öppna USA:s gränser för offren för naziterrorn. För dem var nazisternas avsikter klara: "De brunskjortade monstren bryr sig inte

ens om att dölja sitt mål: det fysiska utrotandet av varje jude i Stortyskland." (Socialist Appeal 19 nov 1938)

FÖRINTELSEN VAR UNIK

Givetvis växte den "moderna västerländska civilisationen", dvs den europeiska och nordamerikanska kapitalismen och imperialismen, fram genom "förintandet av kuvade folk". Det finns otaliga exempel att hänvisa till, vilket Blomqvist också gör. "Föreställningen om den judiska förintelsen som unik just i sin irrationalitet är mycket farlig och kortsynt", hävdar Håkan vidare. Det är möjligt att jag uttryckte mig oklart i artikeln, men skam den som ger sig. Vad jag menade var följande: Förintelsen är i flera avseenden unik. För det första representerar den ett slags industrialisering av folkmordets tekniker, utan egentligt motstycke. För det andra mördades inte ett "kuvat folk" utan en religiös och etnisk minoritet som under den aktuella tiden var ovanligt integrerad och assimilerad i det omgivande samhället.

De tyska judarna hade i många fall kämpat för den tyska imperialismen under första världskriget, många av dem var framgångsrika inom affärsvärlden eller som företagsledare, bankirer, akademiker eller intellektuella. Många tyska (inklusive judiska) borgare trodde säkert – i likhet med borgare i andra länder – att nazisterna lätt kunde manipuleras som ett slagträ mot arbetarrörelsen och Sovjetunionen. Men så enkelt var det inte. Hatet mot japaner i USA eller tyskar i Frankrike var ofta av samma intensitet som den tyske småborgarens hat mot judarna. Skillnaden mellan dessa exempel är att den tyska regimen, och det tyska etablissemangen, omfattade samma uppfattning – samma falska medvetande – som småborgarna. Nazismens hallucinatoriska antisemitism var även ur den tyska borgerlighetens synvinkel ett falskt medvetande. Håkan skriver att: "Sammantaget var alltså den nazistiska antisemitismen högst rationell och funktionell – för nazisternas syften!" Men var nazisternas politik i det här avseendet ett rationellt uttryck för de tyska borgarnas intressen?

Det finns all anledning att fundera över om inte den tyska imperialismen, när den satsade allt på naziregimen, spelade ett oerhört våghalsigt spel som uteslöt alternativ till Hitlers politik. Nazismens politik var rationell enbart om man accepterar dess "analys" av den tyska imperialismens nederlag i första världskriget och dess fortsatta underläge (dolkstötslegenden). Men den analysen – som skyllde allt på en judisk-bolsjevikisk konspiration – var ett irrationellt uttryck för att arbetarrörelsen och andra imperialistiska länders kapital utgjorde den tyska imperialismens fiender. Inslagen av irrationalitet tilltog med åren och fick den tyska statsledningen att driva en politik som omöjliggjorde en seger för den tyska imperialismen. I den slutgiltiga analysen blev väsentliga inslag i nazisternas politik – såsom Förintelsen – mer till skada än till nytta för de tyska borgarna.

Visserligen drev stora bolag fabriker med slavarbetare, men de satte hela sin existens på spel och riskerade att själva utplånas. De tyska storkapitalisterna räddades efter kriget av sina klassbröder i USA och Storbritannien efter ett nederlag utan motstycke i de imperialistiska ländernas historia. Med en mer rationell borgerlig ledning

är det inte otänkbart att den tyska imperialismen hade kunnat uppnå ett annat slut på kriget än den totala kapitulationen.

ANTISEMITISMEN

Generationer av socialister har fått lära sig att antisemitismen, med den tyske socialisten August Bebels ord, är "därarnas socialism". Det är dock en mycket tvivelaktig slutsats. Även "därarnas socialism" är en slags socialism och Bebels ord leder tankarna åt fel håll. Om antisemitismen på något som helst sätt är besläktad med socialismen, så hade KPD-ledarna på 20- och 30-talet rätt. Nazisternas konfiskering av judiskt kapital var då en fråga om kamp inom borgerligheten, en kamp som arbetarklassen borde ställa sig neutral till. I Ruth Fischers förvidna värld representerade det uppenbarligen en embryonal eller potentiell antikapitalism ("Vem som än kämpar mot judiskt kapital är redan en klasskamp"). Frågan är inte bara historisk. Nazisternas försök till demonstration mot familjen Bonniers makt inom media förra året ställer frågan på sin spets. Är det ett uttryck för antikapitalism, förvisso förvrängt eller perverterat men ändå riktat mot kapitalismen? Bör socialister motsätta sig och bekämpa nazisternas försök att leka antikapitalister, eller ska vi haka på? Vi måste naturligtvis motsätta oss familjen Bonniers maktställning inom media – inte för att familjen identifierar sig som "judisk" utan därför att Bonniers utgör en del av det svenska storkapitalet och därför måste exproprieras för att bryta privatkapitalets makt. Men bör vi aktivt försvara Bonniers mot en sådan demonstration därför att den är antisemitisk och därför antisocialistisk, eller ska vi rycka på axlarna och låta de två borgerliga grupperingarna slåss? Det är faktiskt den lösningen som Håkan lämnar öppet för. En liknande fråga ställdes under bosnienserernas försök till folkmord i Bosnien. Var det rätt – som min egen organisation och andra förespråkade – att kräva upphävandet av vapenembargot mot den bosniska regeringen? Eller var det, som många andra inom vänstern höll fast vid, två nationalistiska grupperingar, och regimer som stod mot varandra? Och att socialister inte alls behöver ta ställning. Därför är det obegripligt varför Håkan påstår att min uppfattning "riskerar att fungera som en ideologisk bumerang" när "chauvinism, etnisk rensning och massmord plötsligt faller ner över oförberedda huvuden – som i Srebrenica och Rwanda."

"PASSIVA PATRIOTER"

Håkan är också upprörd över att jag, som han uppfattar det, mästrar de som "hukade under den nazistiska blodsdiktaturen". Det är möjligt att det kan uppfattas som ett mästrande, men min avsikt var en helt annan. Det som intresserade mig var just det som Håkan formulerade som "the 'willing executioners' förmåga att bjuda motstånd och till sist förhindra de villiga att fortsätta sitt värv." Antingen är Håkan en dålig läsare av min artikel eller också uttrycker jag mig oklart. Någon annan slutsats kan jag inte dra av hans påstående att "skulden i första hand placeras hos den tyska befolkningens kulturella karaktärsdrag". Varken jag eller Goldhagen påstår att alla då levande tyskar bosatta i Tyskland aktivt stödde judeutrotningen.

Diskussionen handlar inte om det. Hur många stödde nazisternas strävan att utplåna judarna och allt judiskt i Tyskland och senare i övriga Europa? Det är naturligtvis omöjligt att beräkna med någon precision, men de som var medvetna motståndare till Förintelsen kan inte ha varit fler än att de bedömde det som närmast omöjligt att försöka organisera motstånd och rädda de som hotades av utplåning. Goldhagen frågar varför Tysklands arbetare aldrig omvandlade någon av regimens manifestationer till en gatustrid. Frågan är inte oväsentlig. I många europeiska länder ledde arbetarnas kamp och motstånd mot fascismen till revolutionära situationer under åren 1943-45, men inte i Tyskland. Tim Masons resonemang låter rimligt i mina öron: "Där det är svårt och farligt att ge uttryck för negativa omdömen, måste frestelsen att finna ett starkt positivt element i systemet vara mycket stark". Han menar att de flesta tyska arbetare var "passiva patrioter", något som givetvis förstärktes av de allierades dödsbombningar – som många gånger riktades just mot arbetarområdena. Nazismen framställde sin antijudiska utrotningspolitik som en patriotisk plikt. Judarna var

Tysklands fiender, inte bara nazismens fiender. Ett av de märkligaste inslagen i många skildringar av Förintelsens ensaka episoder – som i Brownings bok – är den motvilja och vämjelse som många tyska soldater och poliser inledningsvis kände inför dödandet. Även en del av nazibossarna själva påpekade att det var ett smutsigt hantverk, men att det var nödvändigt för Tysklands skull. När det gäller den tyska vänstern och arbetarrörelsen vill jag bara tillfoga en sak, nämligen den diskussion bland de tyska trotskisterna i samband med Nürnberglagarna som Traverso refererar till i sin bok (*The Marxists and the Jewish Question*). En viss Josef Weber hävdade i en artikel i *Unser Wort* 1935 att proletariats kamp för sin egen befrielse innebar både judarnas frigörelse och samhällets befrielse från judendomen, representerad av "den judiske ockraren". Weber drog slutsatsen att "var och en av de olika lagarna har sitt ursprung i judarnas borgerliga karaktär, faktiskt i det borgerliga samhällets judiska karaktär". Antisemitismen tillät följaktligen nazisterna att rädda kapitalet samtidigt som de låtsades att de undertryckte det. Weber fick svar av pseudonymen "Alex",

som påpekade det som för varje marxist borde varit uppenbart – att ocker inte var någon judisk specialitet utan även förekom i länder där det inte ens fanns några judar. Diskussionen visar att det även bland trotskisterna fanns en stor osäkerhet när det gäller "den judiska frågan". Inte ens för alla trotskister var det självklart att markera distans till påståenden om att det borgerliga samhället egentligen är judiskt eftersom det bygger på ocker. Det finns inte utrymme att närmare gå in på den analys som företrädades av mellankrigstidens olika socialistiska riktningar. Men det är dags att erkänna att åtminstone en del marxister idag har en mer utvecklad uppfattning om etniskt förtryck och nationella grupper. Grundproblemet med Håkans uppfattning är att den använder gamla förklaringar som inte räcker för den diskussion om Förintelsen som förs idag. Håkan svarar på gamla frågor och det räcker inte när det ställs nya som baserar sig på nytt material.

Per-Olof Mattsson

Från judeförintelse till tyskhat eller...?

När Daniel J. Goldhagens bok *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust* kom ut blev en slutsats i hans undersökning utgångspunkt för den debatt som pågått, ja på den europeiska kontinenten ibland rasat, om Tyskland och tyskarna. Slutsatsen var; det fanns förvånansvärt få tyskar som protesterade eller gjorde motstånd mot judeförjöljelsen och Förintelsen.

Per-Olof Mattsson rescenserade Goldhagen i *Röda Rummet* 1/1998 i sin artikel "Tyskarna och judehatet" och han anmärkte inledningsvis att vänstern med orätt har låtit Goldhagens undersökning gå sig förbi. Håkan Blomqvist svarade. Det är om dennes inlägg jag vill göra några kommentarer.

Håkan Blomqvist hävdar i sin artikel att Mattsson slår följe med Goldhagen och gör judeförintelsen till en irrationell engångsföreteelse, med tyngdpunkt på engångsföreteelse. Han drar slutsatsen att Mattsson likt Goldhagen följaktligen tenderar "...att föreställa sig Förintelsen som ett unikt utslag av tyskhet", och han sammanfattar att det "...är nog den största otjänst vi kan göra mot dem som uppmanar oss att aldrig glömma och mot oss själva". Har Blomqvist rätt i vad han säger?

Håkan Blomqvist tar sig an Goldhagen och Mattsson genom att utgå från idag, då rasism och nazism åter gjort sig påmind. Han säger att Goldhagens och Mattssons tankegångar är ett exempel på en nymnrad rannsakan av det förgångna, just i ljuset av den senaste tidens utveckling. Blomqvist själv manar istället – om än i tanken – fram en historiens domstol; där judeförintelsen inte enbart ska dömas utifrån vad som skett, utan domslutet måste också innehålla garantier för att brottet inte ska upprepas. Det är således inget att förvånas

över när han säger att Goldhagen och Mattsson inte bidrar till en antinazistisk medvetenhet utan tvärtom avvärjar folk mentalt.

Vad Håkan Blomqvist i sin kritik gör är att han blandar ihop två värden: är-värdet; hur det är och bör-värdet; som det borde vara. Historikern Goldhagen däremot skriver inte hur det borde vara utan han har undersökt hur det var. Han har lagt fram fakta som är bestyrkta i källor. Resultatet är entydigt; tyskarna var långt mer antisemitiska än vad vi kan finna hos andra folk. Att detta faktum inte stämmer med Blomqvists etiska och politiska bör-värden är ju inget som underkänner Goldhagens vetenskaplighet eller Mattssons recension av Goldhagen. Blomqvist får nog liksom vi övriga godta Goldhagens resultat tills någon visar att de inte håller. Att söka kullkasta dem av moraliska skäl såsom han önskar har inget med vetenskap att göra. För hur tilltalande moraliska ställningstaganden än må vara så tillför de ingen ny kunskap.

Goldhagens bok bör välkomnas av antinazister, som Håkan Blomqvist. För nu borde det var klart att tyskarna var villiga att låta judeförintelsen ske. Med den frågan ur vägen bör det bli så mycket lättare att ställa nya frågor om vad för samhälle det var, som gödde den viljan. (Att som Blomqvist påpeka att liknande folkmord skett mot andra folk förändrar inget. Det var ju i Tyskland det skedde. Det är det som ska förklaras). Exempelvis frågan om vilken betydelse den protestantiska tron och kyrkan hade? Vad betydde det att den tyska arbetarrörelsen inte hade något inflytande bland bönderna? Goldhagen själv antyder ett av forskningsmålen när han säger "Antisemitismen var alltså ett resultat av den föregående utvecklingen, den växte i radikaliserad form fram ur den tyska utvecklingens

speciella kombination av feodalt arv och snabb framväxande industrikapitalism". Ett exempel på, utan att Goldhagen måhända känner till det, lagen om samhällets sammansatta och ojämna utveckling, såsom Leo Trotskij uttryckte det.

Mer precist sagt, vilken betydelse hade faktumet att det aldrig skedde någon borgerlig revolution i Tyskland? Vi kan se denna frånvaro av borgerliga grundvärden och närvaron av de feodala i den tyska "medborgarskapslagen". Eller rättare sagt i frånvaron av en sådan lag och i avsaknaden av en rätt till medborgarskap. Det existerar ju som bekant inget medborgarskapsbegrepp i den tyska juridiken utan man talar om statstillhörighet. Den regleras i lagen om Reich- und Staatsangehörigkeitsgesetz av år 1913. Dess kärna, som fortfarande gäller, är föreställningen om "egenskapen att vara tysk". Det är härstamningen – *ius sanguinis* – som gäller. Man föds alltid till tysk, oberoende av var det sker. I Tyskland erkänns inte den borgerliga revolutionens territorialprincip – *ius soli* – som i till exempel USA ger den individ amerikanskt medborgarskap som föds där, oberoende av varifrån föräldrarna kommer eller vad de är.

Denna legitimering av ett rastänkande – detta rättsmedvetande – är naturligtvis ingen tillfällighet utan uttrycker samhällsideologin i koncentrerad form. De demokratiska krafterna, för att inte tala om socialistisk opinion, är och har varit svaga i Tyskland. Vill man som Håkan Blomqvist motverka 'tyskhatet' då är det de primitiva statstillhörighetslagarna som ska lyftas fram och ställas till debatt – även utanför Tyskland. Det vore ett av de bästa stöd man kan ge strävanden till enhet i en europeisk arbetarrörelse.

Per-Erik Wentus

Tysklandsdebatten fortsätter

I Röda Rummet 1/98 skrev Per-Olof Mattsson en artikel utifrån Daniel Goldhagens bok "Hitler's Willing executioners" där han uttryckte stöd för författarens syn på tyskarnas utbredda antisemitism som viktig orsak till Förintelsen. I numret efter skrev Håkan Blomqvist ett kritiskt svar, där han hävdade konstitutet mellan andra folkmord och judeutrotningen samt ifrågasatte Mattssons tolkning av orsakerna till Förintelsen.

Mattsson återkom i förra numret, 3/98, och menade att Blomqvists "gamla" förklaringar inte räcker för de nya frågor som ställs när man ska förklara Förintelsen. Per-Erik Wentus menade i ett inlägg att Blomqvist blandar ihop ideologi och historiska fakta. Nu återkommer Håkan Blomqvist.

Det är glädjande att Per-Olof Mattsson i sin replik om förintelsen (Röda Rummet 3/98) nu tycks distansera sig en smula från Daniel Goldhagens huvudtes i sin bok "Hitler's Willing Executioners"; det vill säga att tyskarnas instämmande i "antisemitismen och utrotningsföretaget var praktiskt taget obegränsat" eller att med P-O Mattssons ord "den tyska befolkningen i allmänhet accepterade systemet och Hitlers auktoritet som önskvärda och legitima."

Att förintelsen och vägen dit var irrationell för den tyska borgerligheten må vara, men, som P-O Mattsson ju själv hävdar, var nazismen inget enkelt uttryck för denna tyska borgarklass. Denna använde sig snarare av nazismen i dess egenskap av folklig massrörelse förankrad i framför allt mellanskikten – och där var antisemitismen i allra högsta grad funktionell. Vägen från den antisemitiska etniska rensningen till Auschwitz var inte på förhand given men följde under krigets inverkan en logik som hade sin rationalitet – utifrån nazisternas syften. Att utrotningen var irrationell utifrån andra intressens behov, är väl ett ganska trivalt påstående.

Vad gäller den gamla arbetarrörelsens svaghet i förståelsen av antisemitismen och den judiska frågan har jag ingenting att invända mot P-O Mattsson. Men att de svagheterna skulle bekräfta Goldhagens teser om stödet för Förintelsen kan jag omöjligen inse. Ja, påståendet drar ned repliken till samma nivå som formuleringen att undertecknad skulle rycka på axlarna åt en antisemitisk Bonnierkampanj.

Varför riskerar Goldhagens föreställning att göra människor oförberedda inför etniska massmord, undrar P-O Mattsson? Jo, för att Goldhagen förpassar hela förklaringsbilden till fördomarnas område. Därför tvingas Goldhagen förvränga bilden av antisemitismens styrka i sekelskiftets Tyskland, nedtona betydelsen av kriget, Versaillesfreden, revolutionen och kontrarevolutionen, efterkrigs krisen, depressionen, det nazistiska våldet och diktaturen. De sociala, ekonomiska och politiska förklaringsarna till katastrofen trängs undan till förmån för denna enda: fördomsfullheten. "Ett av de märkligaste inslagen" i skildringarna av massmorden på judar, skriver P-O Mattsson, är "den motvil-

ja och vämjelse tyska soldater och poliser inledningsvis kände inför dödandet". Men det är förstas bara märkligt för den som godtar Goldhagens tes om den "demonologiska antisemitismen" hos den tyska folkmajoriteten.

P-O Mattsson kritiserar undertecknad för att svara på gamla frågor när det nu finns nytt material. En liknande kritik kommer från Per-Erik Wentus som helt enkelt hävdar att Goldhagen bara "undersökt hur det var. Han har lagt fram fakta som är bestyrkta i källor. Resultatet är entydigt; tyskarna var långt mer antisemitiska än vad vi kan finna hos andra folk". Det får man nog säga är en originell framställning av Goldhagens arbete. Dels vad gäller själva slutsatsen: bara en blick österut mot Ukraina, Vitryssland och Polen pulveriserar omedelbart en sådan föreställning. Dels när det gäller själva undersökningen.

De källor som Goldhagen bygger på, alltså i första hand de tre arkivmapparna i Ludwigsburg som rör de aktuella polisbatallionerna i öster, uppmärksammades först av historikern Ruth Bettina Birn på Kanadas justitiedepartement. De användes av Christopher Browning i hans "Ordinary men" för att sedan tolkas av Goldhagen. Ja, just "tolkas". Vare sig Browning eller Birn drog samma slutsatser som Goldhagen. Birn är för tillfället invecklad i en bitter strid med Goldhagen och kritiserar denne för att dra allt för vittgående slutsatser av ett litet antal vittnesmål. Ja, hon anklagar honom till och med för att "manipulera" materialet, vilket i sin tur fått Goldhagen att hota med juridiska åtgärder – i en historikerdebatt!

En av de främsta historikerna på området, chefen för Yad Vashem institutet i Jerusalem, Yehuda Bauer, har följande att säga om Goldhagens undersökning: "Goldhagens bok har prisats av journalister och offentliga personer, men jag har ännu inte läst en enda historiker som offentligt har uttryckt sitt instämmande. Inte en enda, och det är en mycket ovanlig samstämmighet. På mitt universitet skulle denna bok aldrig ha godkänts ens som doktorsavhandling." (Citerat i Le Monde Diplomatique oktober –98)

Intressant är förstas Per-Erik Wentus' aktuel-

la diskussion om avsaknaden av en borgerlig revolution i Tyskland och synen på ett medborgarskap som följer "blodet" (härstamningen) – med dess följder för en aggressiv, uteslutande etnisk nationalism (se bara på dagens Central- och Östeuropa). En reflektion bör emellertid samtidigt ägnas åt det faktum att antisemitismen i början av seklet var betydligt starkare i Frankrike än i Tyskland – ett Frankrike som ju symboliserar den motsatta medborgarprincipen, där *citoyen* inte tar etniska hänsyn.

Till sist. Var Förintelsen "unik"? Jag har hävdat kontinuiteten i de europeiska folkmordens historia och ser Förintelsen som koncentratet av och kulmen på den europeiska imperialismens folkutrotningar. I den meningen uppfattar jag inte Förintelsen som unik till sin (i brist på bättre ord) "innebörd". Det unika låg i kombinationen: modern stat och avsiktlig, planlagd utrotning. P-O Mattsson med flera hävdar dessutom att det unika låg i att de drabbade inte var ett kuvert minoritetsfolk utan en integrerad och assimilerad del av det omgivande samhället. Vanlig är också synen att just det faktum att beslutet fattades av en statsledning gjorde det hela unikt.

Det vore lätt gjort att för den antinazistiska husfridens skull nicka på huvudet och lämna saken med det. Men alltför många historiska Bartolomeinätter, etniska urskiljningar och kätarbål skaver en sådan slutsats. Och alltför många statsledningar, "band av beväpnade män" som Engels uttryckte det, har fattat liknande beslut. Det unika i Auschwitz var nog snarare att där löpte alla de blodiga stråken samman, där fullbordades klassamhällets och imperialismens förbrytelse mot mänskligheten. Med den franske filosofen Paul Ricoeurs ord: "Offren i Auschwitz var, par excellence, representanter i vårt minne för alla historiens offer."

Daniel Goldhagens slutsatser förhindrar oss att förstå varför.

Håkan Blomqvist